

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра української мови та прикладної лінгвістики

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
АНТОНІМІЇ У ПОЕЗІЯХ СЕРГІЯ ЖАДАНА**

Кваліфікаційна робота
на здобуття ОС «магістр»
студентки II року навчання
галузі знань 03 «Гуманітарні науки»,
спеціальності 035 «Філологія»,
спеціалізації 035.01 «Українська мова
та література», ОНП «Українська
філологія та західноєвропейська
мова»

Тетяни КРАВЦІВ

Науковий керівник:
д.філол. н., професор кафедри
української мови та прикладної
лінгвістики

Юрій МОСЕНКІС

«Допущено до захисту»

Протокол № 10 засідання кафедри
української мови та прикладної лінгвістики
ННІФ від 04.05.2023
Завідувач кафедри _____ **Сергій РІЗНИК**

КИЇВ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЯВИЩА АНТОНІМІЇ.....	8
1.1 Історія дослідження антонімії.....	8
1.2 Особливості антонімії як лінгвістичної універсалії.....	14
1.3 Поняття протилежності як семантичної основи антонімії.....	21
Висновок до розділу 1.....	31
РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ АНТОНІМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	33
2.1 Функціонально-семантичні ознаки антонімії української мови.....	33
2.2 Функціонально-семантичний компонент у структурі лексичних значень антонімів української мови.....	38
2.3 Функціонально-семантичний аналіз антонімів у художньому дискурсі...	45
Висновок до розділу 2.....	50
РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АНТОНІМІВ У ПОЕЗІЯХ СЕРГІЯ ЖАДАНА.....	52
3.1 Антонімія у мовному аспекті ідіостилю Сергія Жадана.....	52
3.2 Антоніми як лексична основа вираження контрастності в поезіях Сергія Жадана.....	57
3.3 Стилiстичні засоби реалізації контрасту у поезіях Сергія Жадана.....	65
Висновок до розділу 3.....	71
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76

ВСТУП

Системний розгляд різних рівнів мови - одна з характерних рис розвитку сучасного мовознавства. Результати цілого ряду наукових досліджень, присвячених вивченню структури значення слів та закономірностей їхнього вживання в мові, демонструють беззаперечний факт того, що мова є системною. Одним із проявів такої системності є категорія антонімії. Антонімія відіграє важливу роль у мовленнєвій діяльності, оскільки є основним виражальним засобом створення контрасту.

Явище антонімії та властиве їм значення контрастності, починаючи з другої половини ХХ століття, стає об'єктом пильної уваги як вітчизняних, так й іноземних вчених. Інтерес до вивчення даної категорії, що спостерігається в сучасному мовознавстві, пояснюється, з одного боку, збільшеною увагою до семантичного аспекту мови, з іншого - дослідженнями, що підтверджують системний характер мови.

Виявлення системних (функціонально-семантичних) зв'язків у межах структури мови, є важливим завданням наукових досліджень.

Феномен антонімії як універсальної семантичної категорії полягає в тому, що між антонімами, які пов'язані одним контекстом, існує смислове протиставлення. Слід зазначити, що головним у визначенні антонімії як мовного феномену є саме поняття протилежності. Можемо стверджувати, що протилежність як поняття є одним із характерних проявів природної схильності людського розуму, воно є основою різних уявлень у повсякденному житті, науковому пізнанні, філософських побудовах, етиці, естетиці, релігії.

Здатність антонімів виражати різні смислові відношення у мові обумовлено особливостями їхньої семантики, сполучуваності один з одним, особливостями тематичного, структурного, типологічного і стилістичного різноманіття. Недостатня увага до функціонально-семантичних особливостей та можливостей антонімії, особливо контекстуальної, зведення смислових

відношень антонімів до поняття «протиставлення» збіднює уявлення про можливості мови в цілому та лінгвістичної семантики, зокрема.

Теоретико-методологічною базою проведеного дослідження послужили доробки вчених, які розглядали питання антонімії, такі, як Ф. Бацевич [9], Н. Бобух [8], В. Василенко [10], Л. Гнатюк [13, 14, 15, 16], Н. Голікова [17], С. Гриценко [18], Н. Дарчук [21], О. Дуденко [22], С. Завалій [37], В. Коваль [41], М. Кочерган [43], О. Литвин [45], С. Лучканин [48], А. Мойсієнко [52, 53], Л. Полюга [55, 56], К. Тараненко [60], О. Харчук [64], В. Чабаненко [65], О. Шарагіна [66], Л. Шевченко [67], В. Шовковий [68].

Однією з головних тенденцій дослідження мови є деяке зміщення акцентів у вивченні антонімії – від загальнономовного плану до конкретно-мовного втілення, у зв'язку з чим розширюється предметна галузь досліджень. Дане припущення переконливо підтверджується появою в останні роки цілого ряду наукових робіт, присвячених функціонуванню антонімів у художніх та публіцистичних текстах.

Актуальність роботи. У наш час наукове пізнання проблеми антонімічних відношень базується, в основному, на аналізі власне лінгвістичних характеристик антонімів. У той же час не менш важливою є проблема вивчення цих відношень у іншому аспекті, зокрема, у художньому мовленні, де смислові розбіжності слів розкриваються ширше, активніше, яскравіше, ніж у загальноновживаній лексиці. Спостереження над функціонуванням різних видів антонімів у поетичних текстах дає змогу визначити не тільки художню своєрідність творів, а й ключові елементи світогляду авторів.

Функціонально-семантичні особливості антонімії у мові поезії стають предметом цілісного, системного дослідження її феєричності. Таке важливе питання як поетична мова, надихнуло нас на вибір теми наукової розвідки на основі творчості Сергія Вікторовича Жадана - українського письменника, перекладача, громадського діяча, літературні твори якого одержали численні національні та міжнародні нагороди, були перекладені більше ніж

двадцятьма мовами, завдяки яким автор став одним із найвідоміших сучасних українських письменників.

Твори С. Жадана є цікавим явищем як з погляду змісту, поетичної форми, так і з погляду мови. Дослідження мовних явищ у творах письменника має важливе значення для розвитку поетичного стилю та української літературної мови у цілому. Багатство мовних засобів і стилістичних прийомів у поетичній творчості С. Жадана не дає можливості розглянути їх всеохопно. Саме тому наукова робота присвячена одному із аспектів поетичної мови письменника, а саме функціонально-семантичним особливостям антонімії.

Об'єктом наукового дослідження є поетичні твори письменника С. Жадана.

Предметом дослідження є функціонально-семантичні особливості антонімії у поезіях С. Жадана.

Метою наукової роботи є дослідження функціонально-семантичних особливостей антонімічної парадигми та своєрідність її функціонування у поетичних творах С. Жадана.

Для досягнення поставленої мети дослідження необхідно вирішити наступний перелік завдань:

1. Розглянути, проаналізувати та узагальнити теоретико-методологічні основи вивчення явища антонімії, його історію, особливості та поняття протилежності як семантичної основи антонімії.

2. Дослідити функціонально-семантичний аспект антонімії в українській мові, його ознаки та компоненти. Здійснити функціонально-семантичний аналіз антонімів у художньому дискурсі.

3. Дослідити антонімію у мовному аспекті ідіостилу С. Жадана, лексичну основу вираження контрастності в його поезіях та стилістичні засоби її реалізації.

Відповідно до поставлених завдань було використано такі **методи дослідження**:

– *теоретичні методи*: аналіз психолого-педагогічної, методичної спеціальної літератури та електронних інформаційних ресурсів для визначення теоретико-методологічних засад дослідження, її понятійно-категоріального апарату та стану теоретичної розробленості проблеми; контент-аналіз, систематизація, узагальнення для розкриття сутності й структурних компонентів досліджуваного феномену;

– *спеціальні*: семантико-стилістичний аналіз, методики лінгвістичного аналізу художнього тексту, аналіз словникових дефініцій, системний і контекстуальний аналіз; описовий метод із застосуванням прийомів спостереження, інтерпретації, зіставлення та узагальнення, класифікації мовних фактів; метод суцільної вибірки мовного матеріалу.

Матеріалом для дослідження послужили художні тексти автора С. Жадана: «Deres Mod», «Анархія в УКР», «Балади про війну і відбудову», «Вони поховали свого сина минулої зими», «Білі люди», «Ворошиловград», «Господь симпатизує аутсайдерам», «Життя Марії», «Інтернат», «Месопотамія», «Поетичні майстерні».

Наукова новизна дослідження забезпечується його предметом та об'єктом, у процесі вивчення яких вперше піддається спеціальному й окремому науковому аналізу функціонально-семантичні особливості антонімії на основі творчості українського письменника С. Жадана.

Теоретична значимість дослідження полягає в тому, що воно уточнює нинішні уявлення про природу антонімії, її межі, функції антонімів різних типів, характеризує лінгвокультурологічні фактори організації типів категорії протиставлення як основної філософської детермінанти, та здатне бути базою для подальшого опису функціонально-семантичних особливостей антонімії у поетичних текстах інших авторів.

Практична значимість роботи. Результати дослідження можуть бути реалізовані у практиці викладання української мови на всіх рівнях освіти та бути корисними у процесі складання термінологічних та енциклопедичних словників та довідників, а також навчальних посібників.

Апробація роботи. Основні положення та висновки наукової роботи обговорювалися на засіданні кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Відповідно до мети та завдань наукового дослідження визначено **структуру роботи**, яка складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел, загальний обсяг роботи налічує 86 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЯВИЩА АНТОНІМІЇ

1.1 Історія дослідження явища антонімії

У наш час, явище антонімії пов'язане з однією із фундаментальних сторін буття – діалектичною єдністю протилежностей у самій сутності предмету, явища, ознак духовного і матеріального світу близьких за своєю природою. Антонімія є однією з найважливіших лінгвістичних універсалій, одним із сутнісних вимірів лексико-семантичної системи мови.

Ф. де Соссюр стверджував, що вся лінгвістична система сконцентрована навколо «подібності» та «відмінності», причому останні є лише «оберненою стороною» перших [2].

Семантичну основу антонімії утворює різного роду логічна протилежність всередині певної сутності (якості, властивості, дії, процесу, відношень). Істотні для практики відмінності об'єктивної дійсності відображаються у вигляді протилежних понять, які виражені антонімічними відношеннями. Поява одного поняття часто супроводжується появою іншого, протилежного за змістом. Завдяки цьому антонімія як термін є засобом вираження протилежності понятійного змісту. Таким чином, антоніми не тільки не перешкоджають обміну спеціальною інформацією, а навпаки, – підтримують систему термінології, допомагають їй виконувати призначену функцію.

Людське мислення та мова тісно пов'язані між собою. Суть антонімії у мисленні людини неминуче відображається і у її мовленні. Люди мають спільну тенденцію поляризувати досвід і судження – мислити протилежно, цим і пояснюється існування великої кількості антонімів у словниках.

З причини своєї складності та багатогранності таке явище як «антонімія» давно привертає увагу багатьох учених. Вивчення антонімії почалося ще з логіки давньогрецького філософа Аристотеля. Його праці стали основою розвитку сучасної теорії протилежності. Однак предметом

лінгвістичного аналізу антоніми стали порівняно недавно – із середини ХХ ст. [5], [8].

Поняття «антонімії» було введено С. Дж. Смітом (С. J. Smith) як протилежність «синонімії». Антонімія належить до тих явищ, сутність яких помітна на межі декількох наук, а саме логіки, філософії, психології, соціології, етики, естетики. Разом з тим, антонімія є однією із найважливіших складових лінгвістики. З 1867 року було докладено багато зусиль для визначення поняття антонімії, але проблема полягає в тому, що, по суті, антонімія є ілюстративною, а не описовою [55]. Наприклад, якщо розповісти іншим, що таке антонімія, то ефективніше буде навести кілька прикладів, таких як *старий / молодий, високий / низький, відкритий / закритий, поганий / хороший*, ніж просто пояснювати визначення поняття. Однак, знайти дефініцію, яка здатна пояснити кожен окремий приклад антонімії, складно, навіть проблематично.

Уперше термін «антонімія» увів у науковий обіг О. Пешковський у своїй праці «Як проводити заняття з синтаксису і стилістики в школі для дорослих» (1928), зазначивши: «Ніщо так не допомагає визначити відмінність між синонімами, як добір до них антонімів, слів із протилежним значенням» [44, с.56].

Однак ґрунтовне вивчення явища антонімії у мовознавстві почалося з 50-х років ХХ століття, над цим аспектом працювали такі науковці, як О. Кіреєв, В. Ключева, В. Комісаров . Незначна кількість робіт, присвячених проблематиці антонімії та інших лінгвістичних явищ, у 50-ті роки пояснюється історичними подіями, детально описаними в книзі «Сутінки лінгвістики: з історії вітчизняного мовознавства. Антологія» [8].

На початковому етапі дослідження антонімічних пар мовознавці не здійснювали спроб розкрити сутність поняття антонімії, з'ясувати, що таке «протилежне значення». Автори небагатьох наукових робіт, у яких вони намагаються сформулювати особливості лексичного значення антонімів,

зазвичай, у своїх дослідженнях використовують винятково логічні категорії, які базуються на особливостях співвідношення лінгвістичного та логічного характеру. До таких науковців належить В. Комісаров. У працях лінгвістів уперше констатовано важливий висновок про те, що антоніми є різними видами одного й того самого родового поняття та розглядаються як слова, які виокремлюються лише у зв'язку з особливостями висловлюваних ними понять.

У 60 – 70-ті роки ХХ століття простежується значне підвищення інтересу до дослідження проблеми антонімії. У період 1960 – 1969 рр. публікується ряд наукових робіт, присвячених фразеологічним антонімам (М. Сидоренко (1963); Л. Грязнова (1966), питанням логічної протилежності (Л. Новіков (1966), структурним типам фразеологічних антонімів (А. Альохіна (1968). У 1964 році публікується «Словник антонімів сучасної англійської мови», підготовлений В. Комісаровим. У 1973 р. видається монографія Л. Новікова «Антонімія в мові (семантичний аналіз протилежності в лексиці)» [53], М. Каплан «Стилістичне вживання антонімів (на матеріалі французької літератури)», А. Едельштейн, «Антонімія англійського дієслова (на матеріалі трьох семантичних полів» [33, с.16], Л. Корнеєва, «Дієслова-антоніми в сучасній німецькій мові» [40, с.12], М. Ніколаєва, «Антонімія прикметників в сучасній французькій мові» [42, с.18] та інші. Майже одночасно на початку 1970-х років публікуються два словника антонімів: словник Л. Введенської (1971) [15] і словник, підготовлений Н. Колесніковим (1972) [24, с. 49], пізніше видається «Словник антонімів» М. Львова (1978) [25]. Згадані словники неодноразово перероблялися, доповнювалися та перевидавалися. Всі вони відрізняються один від одного об'єктом і структурою. Однак, їхнім спільним завданням є не тільки збір і систематизація антонімів за єдиним принципом, але і вирішення ряду теоретичних питань, пов'язаних із вживанням і подальшим дослідженням антонімів. Наприклад, словник антонімів Л. Введенської цінний не тільки

тим, що в ньому вперше зафіксовані антоніми, але і тим, що в ньому висвітлюються найбільш важливі та досі не повністю вирішені теоретичні питання, пов'язані із труднощами вживання антонімів [24].

У даний період розвитку мовознавства вчені пропонують періодизацію розвитку теорії антонімії, згідно якої виокремлюють чотири основних етапи. Перший етап характеризується відсутністю суттєвих спеціальних розвідок, присвячених цій проблематиці, а також наявністю згадок антонімії у навчальних посібниках з лексикології, мовознавства. Другий етап вирізняється наявністю спроб вчених прояснити сутність антонімії за допомогою логічних категорій. Третій етап полягає у тому, що дослідники визначають антонімію як певну межу, властиву нашій свідомості. Четвертий етап розвитку теорії антонімії у вітчизняному мовознавстві становить, на думку вчених, найбільший інтерес, оскільки саме на даному етапі об'єктом дослідження є певні лексико-семантичні групи антонімів на матеріалі конкретних мов [7], [13], [75].

Загалом, у 70-ті роки, вчені проводять цікаві дослідження про існування антонімії, яка вказує на те, що слова різних частин мови здатні протиставлятися, утворювати протилежні смисли [67, с. 35].

У ряді робіт, присвячених антонімії, що розглядається в межах окремих лексико-граматичних класів, спостерігається зростання порівняльних досліджень та здійснюються спроби систематизування отриманих знань. Саме у цьому напрямі вагомий внесок до розгляду питання критеріїв визначення та класифікації антонімічних лексем, зробили такі лінгвісти, як Л. Крисін [47], Є. Міллер [50] та ін.

Антонімія української мови почала досліджуватися більш детально наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. Акценти науковців зміщуються, зокрема, на дослідження антонімії у синтаксисі, її зв'язку з аналізом власне-мовного аспекту синтаксичної семантики, і саме тому текстова антонімія залишається однією із найменш вивчених структурних елементів лексикології.

Українські вчені досліджували явище антонімії з погляду загального мовознавства (М. Кочерган [43]), лексикології (В. Русанівський [43]) та стилістики (А. Коваль [54]). Окрім того, приділяється особлива увага антонімам як окремому типу семантичних відношень (Н. Бобух [4], В. Чабаненко [65]). Згодом, дослідження явища антонімії значно розширилося, що спричинило і поповнення ряду критеріїв у підходах до дослідження мовних одиниць у лінгвістиці: з'являються праці, присвячені енантіосемії як різновиду антонімії (О. Тараненко). Внутрішньомовні властивості антонімії української мови, над якими працював М. Кочерган, уможливили висвітлення отриманих результатів у монографії «Слово і контекст» (1980). У своїй праці дослідник наголошує, що завдяки антонімії, акцент зміщується на відмінності у сполучуваності, бо саме це засвідчує ту зону семантики, у якій слова антонімізуються [43].

Лексикографічний аспект антонімії ґрунтовно викладений Л. Полюгою у передмові до «Повного словника антонімів української мови», що вийшов друком 1987 року і дотепер кілька разів доповнювався та перевидавався. У ньому автор виклав основні теоретичні положення про антоніми, зокрема, їх поділ на класи, структурну та морфологічну класифікацію антонімічних пар, стилістичний потенціал загальномовних та контекстуальних антонімів, тощо [55].

У стилістичному аспекті антонімію детально вивчав В. Чабаненко. Він звертав увагу на експресивність мовних контрастів, акцентуючи на тому, що експресія вислову підсилюється у тому випадку, коли елементи антонімічної пари супроводжуються перехресними повторами або порівняннями, вони можуть афіксуватися, парцелюватися тощо [86].

Стилістичні характеристики антонімів досліджувала В. Василенко, застосувавши лексико-семантичний та функційно-стилістичний аналіз антонімів у поезіях Ігоря Муратова.

Поетична мова стала матеріалом дослідження і для монографії Н. Бобух «Антоніми в українській поетичній мові» (2007), у якій вперше в

українському мовознавстві на основі попередніх досліджень здійснено комплексний аналіз антонімії української поетичної мови, обґрунтовано структурну, морфологічну та функційно-стилістичну класифікацію антонімів. Науковиця предметно узагальнила попередні праці про антоніми, розробила власну класифікацію оксиморонних синтагм та уклала словник антонімів української поетичної мови [11].

Українські мовознавці-сучасники, також виявляють зацікавлення до дослідження антонімії, це засвідчує ряд останніх наукових робіт, серед яких: О. Крижко «Морфологічна антонімія та її стилістичні особливості в українській поезії ХХ століття» [44]; Н. Лоскутова «Типи антонімічних відношень у кінематографічній терміносистемі у французькій та українській мовах» [61]; І. Бабія «Антонімічна пара як основа афоризмів» [46]; І. Фецько «Репрезентація антонімії в українській терміносистемі природничо-музейної справи» [68, с. 37].

Здійснений аналіз наявних робіт показав, що у дослідженнях присвячених або загальнотеоретичним питанням, або аналізу антонімічних номінативних одиниць окремих підсистем, простежується сутність лінгвістичного аспекту категорії протилежності, описуються парадигматичні і синтагматичні властивості лексичних антонімів, визначаються методи їх вивчення, здійснюється структурна і типологічна класифікація антонімів, розкривається їх стилістичний потенціал, розглядаються проблеми лексикографії.

Теорія антонімії постійно вдосконалюється, її розвиток відбувається одночасно із розвитком мови та форм її існування. Будь-яка зміна значення слів, фразеологізмів, їх вживання в новій формі призводить до появи нових антонімічних опозицій, до руйнування якоїсь частини антонімічних пар, і у результаті – втрати словом протилежного значення або зникнення слова з мови взагалі. Можливість структурного, типологічного та функціонального опису антонімів, виокремлення їх специфічних і спільних рис стосовно різних мов, з одного боку, та значна роль, яку антоніми відіграють у мові, з

іншого, дають змогу з повним правом говорити про антонімію не тільки як про внутрішнє системне явище, але і як про одну з універсальї системи мови загалом, а отже, лінгвістика досліджувала антонімію на базі загального мовознавства, лексикології та стилістики протягом кількох століть, і таким чином, розробила й унормувала термінологічно-поняттеву базу, яка є сучасним підґрунтям для змістовної характеристики та класифікації антонімів.

1.2 Особливості антонімії як лінгвістичної універсальї

Антонімічні відношення визнані одними із найважливіших у парадигматичній системі мови. Вони властиві всім природним мовам і є предметом зацікавлення багатьох наук. До теперішнього часу низка вітчизняних та іноземних вчених присвятили антонімам свої праці, проте, наука в даному напрямку продовжує розвиватися та висвітлює все нові та невідомі аспекти антонімії як явища.

Існує думка, що антонімія характеризується як лінгвістична універсальїя. Для того, щоб переконатися у правильності даного твердження, вважаємо за необхідне розглянути її особливості на різних мовних рівнях у контексті нашого дослідження.

1. Антонімія на лексичному рівні мови. Причина появи антонімів у мові пояснюється тим, що наша реальність і людські стосунки містять у собі певні явища, ознаки, дії, предмети із протилежними значеннями. Антонімів, як окремих мовних одиниць, існує декілька видів – кількісні, якісні, часові або просторові. Антонімія є складним лінгвістичним явищем, яке базується на зв'язках екстралінгвістичних категорій, специфіці людського мислення та окремих мовних одиницях [12, с. 93].

Вважається, що антоніми – це слова, які протиставляються за універсальною семантичною ознакою, яка властива їх значенню. Крім того, вони знаходяться на крайніх точках відповідного семантичного поля, а отже – на протилежних полюсах. Наприклад, семантичне поле «стосунки між

людьми» (*любов, дружба, прихильність, байдужість, зневага, ненависть*) має відповідний протилежний полюс (*любов – ненависть*).

За загально визною дефініцією О. Тараненка, антонімами називають слова або їхні окремі лексичні значення, словосполучення, граматичні форми (наприклад, синтаксичні конструкції), афікси, які поєднуються семантичною спільністю, проте відрізняються максимально протилежним значенням [61, с. 41].

Проблема класифікації антонімів за характером протиставлення спричиняє регулярні дискусії серед науковців, однак в контексті нашого дослідження, будемо спиратися на традиційну класифікацію, яка враховує відповідність лексеми певному денотату, спрямованість та градуальність [26], [58], [79]:

– комплементарні антоніми – протиставляють два видові поняття, які взаємодоповнюють одне одного; вони формують певне родове поняття, без перехідності: *разом – окремо, живий – мертвий, чоловік – жінка, брат – сестра* (антоніми, які розрізняються за статтю мають назву «корелятивні»), *є – немає, так – ні*. В однокорневих антонімах, таких як: *одружений – неодружений, платний – безплатний*, заперечення одного поняття є одночасним ствердженням іншого);

– градуальні антоніми – у семантичних відношеннях знаходяться два видові поняття одного родового поняття, у яких протилежність виражена діаметрально. Наприклад: *холодний – прохолодний – теплий – гарячий; темнота – сутінки – світло*. Заперечення одного слова не є цілковитим ствердженням іншого;

– координатні антоніми використовують на позначення двох протилежних часових проміжків або просторових точок: *тут – там, ось – он, верх – низ, колись – тепер, ранок – вечір*, а також суміжні з цим поняття, наприклад: *старт – фініш*.

– векторні антоніми: у семантичних відношеннях вступають дві зворотні або протилежно спрямовані дії чи ознаки, процеси, явища, наприклад:

підніматися – опускатися, світати – смеркати. Також до цього класу належать антоніми-конверсиви на позначення зустрічних, але протилежно спрямованих дій, наприклад: *купувати – продавати, складати – приймати*;

Крім власне семантичної протилежності, антоніми характеризуються також іншими відмінностями:

– лексична сполучуваність: *ясний день – глупа ніч, нападати – захищатися*;

– граматична характеристика: *усі – ніхто* (характеристика числа), *є – немає* (належність слів до різних частин мови), *свій – чужий, погоджуватись на щось – відмовлятися від чогось* (граматична характеристика керування);

– частотність вживання й широта функціонування (*добрий – поганий, великий – малий*);

– порядок слів: якщо контекстуально антоніми вживаються поряд (*вхід – вихід, максимум – мінімум, початок – кінець, приплив – відплив, більш чи менш*), першим звичайно йде позначення не лише початку, що очевидно, а й більшого полюсу, тобто того, який видається помітнішим, важливішим;

– різна семантична і словотвірна активність – назва більшого полюсу здатна виражати значення всієї шкали розміру: ми запитаємо «*Яка глибина (або ширина, довжина, швидкість) річки?*», а не яка «*мількість, вузькість, повільність*» тощо.

Антоніми як важливі елементи лексичної системи мають тісні зв'язки не лише із семантичною структурою багатозначного слова, а й з лексичними синонімами. Л. Введенська вважає, що антоніми вступають у зв'язок із синонімами, насамперед, у тих випадках, коли один синонімічний ряд поєднується антонімічними відношеннями з одним або з усіма словами другого ряду [15]. Синонімія і антонімія мають тісний взаємозв'язок із багатозначністю, і саме тому вони з полісемією разом формують складну систему залежності.

Лексичні антоніми здатні поєднуватися у синтаксичне ціле та утворювати різноманітні стилістичні фігури, серед яких

найрозповсюдженішими є антитеза та оксюморон. Стилiстичнi фiгури, якi базуються на антонiмах є досить яскравими, адже завдяки мiнiмальним мовленнєвим засобам вони чiтко розкривають внутрiшню суперечнiсть та складнiсть описуваного предмета або явища.

Антонiми утворюються, функцiонують та удосконалюються у людському мовленнi, тим самим формуючи антонiмiчнi пари. Семантичнi характеристики антонiмiв, якi позначають протилежнi поняття, уможливають використання даної лiнгвiстичної унiверсалiї з метою надання власному мовленню особливої виразностi.

2. Особливостi антонiмiї на рiвнi фразеологiї. Очевидно, що для iдентифiкацiї сутi поняття протилежностi найвiдповiднiшим iнструментом є номiнативнi одиницi, саме тому у лiнгвiстицi детально розглянута проблема лексичної антонiмiї. Фразеологiчна антонiмiя досi потребує детальнiшого вивчення. Лiнгвiстичнi характеристики фразеологiї часто ставали предметом обговорення сучасних наукових дослiджень. Серед низки вагомих праць, якi присвяченi вивченню фразеологiзмiв, необхідно згадати роботу О. Дуденко, у якiй здiйснено аналiз номiнативної та комунiкативної природи українських прислiв'їв i приказок [22].

Антонiмiчнiсть фразеологiзмiв, за твердженням О. Тараненка, характеризується, насамперед, протилежнiстю значень слiв, якi присутнi у сталому словосполученнi, або протилежнiстю, засобом якої є заперечення: *високої проби – низької проби, гладити за шерстю – гладити проти шерстi* [60]. Iнакше кажучи, на думку науковця, антонiмiя фразеологiї базується, у першу чергу, на основi антонiмiчних вiдношень окремих семантичних одиниць, що входять до їх складу.

Деякi науковцi зазначають: «Якщо ж фразеологiчнi одиницi мають протилежнi значення, але не зовсiм вiльно асоцiюються мiж собою (*хоч греблю гати – як кiт наплавав*), вони, зазвичай, не так легко вступають в антонiмiчнi взаємовiдношення» [67, с. 46].

О. Харчук наголошує на тому, що абсолютні антоніми у складі фразеологізму – доволі рідкісне явище. [84]. Є. Міллер пояснює це тим, що пряме протиставлення фразеологізмів, є певною мірою, унікальним явищем, а непродуктивне їх використання у мінімальних контекстах є наслідком образності та експресивності значень [64].

У «Словнику фразеологічних антонімів української мови» вказано, що слабка розповсюдженість фразеологічних антонімів є закономірною, оскільки лексичні одиниці у мові кількісно переважають над фразеологічними [50].

Антоніми вважаються фразеологічними за умови, якщо встановлено, що протилежність значення, утворена сталою сполукою, не збігається з будь-якою протилежністю відповідних слів, які присутні у складі цих словосполучень. В основу антонімів-фразеологізмів покладено протиставлення не окремих слів, що входять до складу сталого словосполучення, а значення фразеологізму як цілісної сполуки, оскільки фундаментальною його властивістю є наявність унікального значення, відмінного від значень окремих слів-компонентів. Фразеологічна одиниця – це поєднання слів, що складається з двох або більше семантично самостійних слів, кожне з яких має або мало власне номінативне значення. Ставши фразеологізмом, сполука слів набуває нового значення, повністю або частково незалежне від значень його компонентів, і це нове значення стає одиницею номінації подібно до значення окремого слова.

У складі фразеологічних одиниць із протилежними за значенням компонентами представлені всі основні класи за типом семантичного протиставлення:

– Комплементарні антоніми (*і вдень і вночі; не на життя, а на смерть; ні живий ні мертвий*).

– Градуальні антоніми, які позначають, наприклад, поняття дії (*не гріє, і не знобить*), властивості (*ні холодно, ні жарко*), кількості (*і в скрині пусто, і в кишені не густо*).

– Координатні антоніми (*одна нога тут, друга там; туди й сюди*).

– Векторні антоніми (*ні дати, ні взяти; ні те, ні се*). До даного класу можна співвіднести антоніми-фразеологізми із загальним значенням – дія, стан, їх припинення (*не на життя, а на смерть*).

Семантичне поле антонімів-фразеологізмів зосереджує та опосередковує найвіддаленіші точки, тобто найнесумісніші асоціації і зображує реальність свідомості мовця, його ідеї, а також процес мислення.

На основі наукових джерел [12], [25], [30] за лексико-семантичним принципом антоніми-фразеологізми розділимо на чотири категорії:

– антоніми-фразеологізми, які не мають спільного чи антонімічного форманта. Їх значення протилежності формально не вмотивовані жодним із окремих компонентів, наприклад: *кури не клюють – як кіт наплакав*;

– антоніми-фразеологізми, у будові яких наявні лексичні антоніми: *новий світ – старий світ*;

– антоніми-фразеологізми із прихованим значенням компонентів: *одягати маску – скидати маску*;

– антонімічні пари, в яких одна фразеологічна одиниця відмінна від іншої наявністю спеціального твірного елемента, наприклад, заперечної частки *не*: *з пустими руками – не з пустими руками*;

Взявши до уваги все вищесказане, маємо змогу стверджувати, що досліджувати антоніми-фразеологізми варто, насамперед, на базі їх семантичних характеристик: взаємозв'язок денотативного й конотативного значення; смислові, логічні і групові взаємозв'язки фразеологічних антонімів; особливості протиставлення фразеологічних одиниць як у вузькому контексті, так і в межах індивідуального мовного стилю.

3. Морфемна, морфологічна, синтаксична антонімія. Як зазначає Л. Полюга, ми маємо змогу спостерігати антонімію морфем завдяки різним способам утворення слів: префіксальному, префіксально-суфіксальному, суфіксальному та у словоскладанні [55].

На морфемно-морфологічному рівні антоніми вирізняються протиставленням морфем-афіксів, з'єднаних одним коренем, тобто використовуються морфемі з антонімічним значенням: *занести – винести, прилетіти – відлетіти*. У той час, як різнокореневі антоніми виражають протилежність за допомогою різних коренів (основ), то до спільнокореневих або додають антонімічні морфемі чи афікси (*зацвісти – відцвісти, морозець – морозище*) або заперечний префікс до тієї самої основи (*воля – неволя, смачний – несмачний*), а також співвідносні афікси із протилежною гендерною семантикою (*секретар – секретарка*). Антонімічні основи у складних словах (*глибоководний – мілководний*) або пари слів, одне з яких має антонімічний компонент (*рослий – низькорослий*) знаходяться десь посередині між спільно- і різнокореневими антонімами [67, с. 173], [67, с. 25].

У межах категорії морфологічних антонімів простежуються два типи таких одиниць: одночастиномовні та міжчастиномовні. Одночастиномовною антонімією найчастіше позначають протилежні процеси, об'єкти та властивості, вони є типовими та універсальними. Однак, численні лінгвістичні спостереження ілюструють той факт, що слова, які належать до різних частин мови також мають здатність утворювати протилежні лексичні значення [54, с. 27].

Другий тип морфологічної антонімії детально досліджував Є. Міллер у праці «Міжчастиномовна антонімія» [50]. Між частинами мови та різними явищами об'єктивної дійсності існують складні зв'язки: одне й те саме лінгвістичне явище ми можемо узагальнити різними частинами мови, а різні явища у лінгвістиці – однією й тією самою частиною мови. Наприклад, певна дія є елементом не лише поняття процесуальності, виражене дієсловом, але й складовою частиною поняття предметності, яке виражене іменником: *бігати і біг, стрибати і стрибок*.

На думку О. Тараненка, морфологічними антонімами вважаються і дієслова активного й пасивного станів: *Машини обробляють землю – Земля обробляється машинами, керуючий – керований*, а також дієслова зі значенням каузативності і некаузативності: *кінь п'є – Іван поїть коня* [60, с. 53].

На користь морфологічної антонімії висловлюється і Л. Полюга, зробивши акцент на антонімічності різних граматичних категорій [55, с.61].

Синтаксичні антоніми розглядаються переважно на змістовому рівні і за його допомогою поєднуються з формою вираження протиставлених структур. Синтаксичними антонімами можна вважати, приміром, ті пари складних речень, у яких предикативні компоненти мають зворотні взаємовідношення (наприклад, причинно-наслідкові зв'язки, часова послідовність тощо): *Рантом подув вітер і пішов дощ – Рантом пішов дощ і подув вітер*.

Здійснений та узагальнений аналіз наукових джерел в контексті нашого дослідження дає нам змогу стверджувати, що антонімія – це універсальне явище, притаманне всім мовним рівням. Його логічну основу утворюють протилежні видові поняття, які є своєрідною межею вияву якості (властивості), визначеної родовим поняттям. Протиставлення понять, ілюстроване окремими лінгвістичними одиницями – морфемами, словами, синтаксичними конструкціями, фразеологізмами – виражає складний процес людського мислення. Вважаємо, що антонімія повністю виправдовує свій статус лінгвістичної універсалії, оскільки вона присутня на всіх рівнях мовної системи.

1.3 Поняття протилежності як семантичної основи антонімії

У реаліях сьогодення, сучасне мовознавство концентрується на проблематиці лексичної семантики і на її основі здійснюється ґрунтовніший аналіз мовних категорій. Антонімія (тобто, протилежність лексичних значень слів), є однією із найвагоміших характеристик у системі семантичних

відношень між мовними одиницями. Антонімія – це назва на позначення парадигматичного смислового відношення протиставлення двох лексем. Інакше кажучи, це відношення між значеннями знаків, які є взаємозамінними в синтаксичній структурі та які вважаються протилежностями. Саме тому в описі мовної та мовленнєвої сутності антонімії наявна певна плутанина, оскільки низка дослідників, розглянувши дане явище, окреслюють межу протилежності між словами на основі власної інтуїції, а не певних усталених норм.

У процесі дослідження антонімів, основна увага, зазвичай, приділяється ключовій їхній характеристиці – поняттю протилежності. Проте, не існує єдиного, остаточного підходу до трактування цього поняття.

На думку науковців [68, с. 17], слово «антонімія» було спочатку введено в ужиток в 1867 році К. Дж. Смітом у передмові до свого тезаурусу синонімів та антонімів. К. Дж. Сміт характеризує це явище, використавши аналогію зі словом «синонім» або «синонімія» (тобто ідентичність або подібність між значеннями слів), як технічний термін для позначення смислового зв'язку між словами, які «протилежні» один одному. Слова, які узгоджуються у вираженні однієї або декількох загальних характерних ідей, автор розглядав як синоніми, а ті, які заперечують одну або кілька таких ідей, він назвав антонімами [68, с. 18].

Це твердження було дуже нечітким, особливо для лексикографічних цілей, воно дещо неточне і наївне, адже передбачає, що пари антонімів максимально протиставлені або відокремлені один від одного. У реаліях сьогодення люди саме так і уявляють собі поняття антонімії – максимально протилежне.

Щоб подати максимально точне визначення поняттю протилежності, необхідно передусім зрозуміти, що лежить в його основі, інакше кажучи, відокремити вузьке «протилежність» від ширшого «протиставлення». Л. Введенська підкреслює, що для ідентифікації таких мовних одиниць як

антоніми, важливим є не лише сам факт присутності протиставлення у словах, – варто, щоб слова у складі антонімічної пари мали протилежне лексичне значення [16]. Однак, якщо розглянемо будь-яку пару антонімів, наприклад, «*гарячий*» і «*холодний*», стане зрозуміло, що вони обидва є видами температури і мають все спільне в їх значенні, за винятком одного виміру – шкали, на якій вони займають протилежні полюси. Ця властивість антонімів викликає у нас певне захоплення, зважаючи на те, що вони як семантично близькі, так і далекі один від одного. Д. Круз назвав це «унікальним шармом» протилежностей, бо вони «виявляють властивості, які мають можливість здатися парадоксальними» [2]. Візьмемо, наприклад, одночасну близькість і віддаленість один від одного протилежностей. Значення пари протилежностей інтуїтивно відчуються максимально розділеними. Близькість протилежностей, з іншого боку, проявляється, наприклад, у тому, що члени антонімічної пари мають майже однакові розподіли. Це також відбивається на частоті мовних помилок, завдяки яким передбачуване слово замінюється його протилежністю [3, с. 153]. Протиставними здатні бути предмети, явища або поняття за чітко визначеними характеристиками, вони є окремими лінгвістичними одиницями, вступають в антонімічні відношення та утворюють окрему парадигматичну систему антонімів.

Зважаючи на вищесказане, протиставлення наявне, наприклад, не лише у традиційній антонімічній парі «*білий – чорний*», але і в інших контекстах як: *зелений і червоний* (на позначення дозволу і заборони під час дорожнього руху); *червоний і білий* (гріх і цнотливість у християнстві); *червоний і синій* (кольори, якими позначають розташування військ на картах). Поняття протиставлення є універсальною категорією, адже нею користуються у механіці (дія і протидія), в математиці (плюс та мінус), у хімії (асоціація та дисоціація атомів), в електрофізиці (позитивний та негативний електричний заряд) тощо. Таким чином, протиставлення – це протилежність порівнюваних об'єктів, їхня несхожість та несумісність.

С. Джонс наводить два приклади оволодіння мовою, які також можуть стосуватися того, що Д. Круз називає нашим «унікальним захопленням» антонімією. По-перше, він каже, що: «широко задокументовано, що діти, як правило, усвідомлюють поняття протилежності в дуже ранньому віці, часто вивчавши антоніми парами, а не як окремі елементи». По-друге, він стверджує, що нас приваблюють «протилежності» у процесі вивчення нової мови, таким чином люди відчують себе більш комфортно зі знанням точного значення слова нашою рідною мовою, якщо ми знайомі з його відповідним антонімом [3, с. 117].

Філософи від Геракліта до Юнга, відзначали тенденцію речей переходити в свої протилежні стани та вказували на тонку розділову лінію між *любов'ю* і *ненавистю*, *геніальністю* і *божевіллям* і т. д. Відомі теоретики розуміли під поняттям «протилежності» не стільки конфлікти та суперечності, які виникають у науковій, політичній діяльності чи на побутовому рівні, скільки протиставлення таких філософських категорій як «буття» і «пізнання». За спостереженнями Геракліта, одне й те саме поняття вже містить у собі протилежні характеристики. Наприклад, «морська вода і чиста, і брудна: риbam вона питво і порятунок, людям же – загибель і отрута» [66, с. 19]. Він акцентував увагу на тому, що будь-яка істотна зміна є зміною на свою протилежність. Крізь призму однієї протилежності простежується цінність іншої, а протилежності зближуються завдяки суперечностям [66, с. 21]. Проте думка Платона прямо суперечить попередньому твердженню, адже, на його думку, будь-яке поняття не може мати одночасно протилежні якості: «неможливо бути і не бути одним і тим самим» [60].

Так само спростував тезу Геракліта і Аристотель, зазначивши «неможливо, щоб протилежні речі разом існували в одному і тому самому» [4, с. 76]. На думку Аристотеля, протилежні поняття безсумнівно мають бути спільного роду, або навпаки, належати до абсолютно різних родів.

Згодом І. Кант зазначав про своєрідні суперечності, які наштовхують людське мислення на розуміння суті основних догм, за якими влаштований навколишній світ, місце людини у ньому та сенс людського існування. На його думку, поєднання різних поглядів на ці проблеми спричинює різке протистояння позицій. Ці суперечності, за визначенням філософа, є антиноміями, а наука, що їх досліджує – антитетика [69, с. 109]. Після цього діалектика протилежностей розглядалася Г. Гегелем, який визначав її як складне та багатоаспектне вчення. Його праця «Наука логіки», яка містить три розділи – «Буття», «Сутність», «Поняття», – послідовно описує сутність природи суперечностей. На думку Г. Гегеля, суперечності виникають тоді, коли поняття протилежності виражено неопосередковано. Він зазначає: «якби ставлення плюс-мінус не було опосередковано, протилежності мали б здатність погасити, взаємно знищити одна одну» [12, с. 78].

Н. Голікова підкреслює, що суперечність, представлена мовними знаками – словами, фразеологізмами, морфемами, синтаксичними конструкціями, – базується на розумовій діяльності людини, яка є складним феноменом і розглядає навколишній світ як протиставлення фактів, наприклад: *день – ніч, земля – небо, добре – погано* тощо [19]. Як наслідок, про антоніми як явище було згадано, перш за все, у філософії, і це, відповідно, стало поштовхом для детальнішого вивчення такого поняття як «протилежність».

Загалом, мислителів, які висловлювали свої думки стосовно поняття протилежності можна розділити на тих, хто визнавав цей термін, і тих, хто категорично не сприймав його. До першої групи належали Г. Гегель, Геракліт та Ф. Шеллінг. Вони були переконані у тому, що процес пізнання світу здійснюється саме завдяки протиріччям. Геракліт називав це «боротьбою протилежностей»: «Ця боротьба – основний закон світобудови. Вона – причина будь-якого виникнення. Боротьба – батько всього і цар над усім, боротьба всезагальна, і все народжується завдяки боротьбі» [67, с. 115].

Противниками вищезгаданої тези можна вважати Аристотеля та І. Канта. На думку Аристотеля, протилежності не існують самі по собі, вони мають бути втілені у певному носії (живій або мертвій істоті). Усі протилежності завжди мають «спільний знаменник», вони не функціонують окремо одне від одного. Тому «з числа протилежностей ніщо не є в повному сенсі слова початком усіх речей» [11, с. 116].

Вважаємо, що Аристотель був прихильником ідей прагматики, тому що він підходить до поняття протилежності не як до чогось абстрактного, а у безпосередньому зв'язку із носіями цієї категорії. Аристотель переконаний, що протилежність не може функціонувати автономно, вона має існувати у контексті позначуваного суб'єкту.

Парадокс одночасної відмінності та подібності частково вирішується таким чином, що протилежності зазвичай розрізняються тільки за одним критерієм значення: щодо всіх інших ознак вони ідентичні, звідси їхня семантична близькість. У вимірі відмінності вони займають протилежні полюси [3].

Серед низки основних філософських законів є закон боротьби і єдності протилежностей, який безсумнівно затвердив широке поняття протиставлення, що характеризує відношення нашої реальності з одного боку, і є основним у будові мовних знаків, зокрема, лексичних антонімів, з іншого. Крім того, у трактуванні протилежності існує принцип, який називається мінімальною різницею. Цей принцип стверджує, що «найкращі» протилежності ті, які визнаються більшістю компетентних носіїв мови, відрізняються лише одним виміром сенсу, і водночас схожі тим, що мають усі або більшість інших спільних значень. У науковій літературі цей принцип очевидний, принаймні, на нього зазвичай спираються у багатьох працях з даного питання. Ця властивість семантичної близькості або мінімальної різниці важлива тому, що вона забезпечує регулярність а, отже, узагальнює антонімічні смислові відношення.

Цікавий аналог принципу мінімальної різниці також з'явився як один з результатів недавнього психологічного дослідження візуального сприйняття опозиції. Залучені дослідники вважають, що їхня власна робота доповнює дослідження «унікального шарму» протилежностей. Вони досліджували сприйняття того, що вони називають «протилежностями» – технічним терміном, який вони використовують, щоб не плутати із лінгвістичним визначенням антонімів [1]. Науковці дійшли висновку, що сприйняття протилежності між об'єктами залежить від наявності інваріантності між ними. Тобто об'єкти мають бути досить схожі за більшістю своїх властивостей, щоб сприйматися як протилежності один одному. З іншого боку, розпізнавання глобальної опозиції, тобто опозиції безпосередньо, сприймається без звернення до аналізу, коли більша кількість локальних властивостей протиставлених об'єктів відрізняються один від одного. Це вважається «різноманітністю» або «відмінністю», а не прямою опозицією [1, с.64].

Якщо все, що ми сприймаємо між двома об'єктами, – це сукупність відношень між різнорідними властивостями, тоді не буде очевидної прямої опозиції. Навпаки, просте співвідношення, представлене, наприклад, двома рівнобедреними трикутниками, спрямованими в протилежні сторони, відразу впадає в очі як протилежне розташування, такі відмінності в подібних напрямках є найбільш яскравими прикладами цієї моделі. Таким чином, існує тісна паралель між мовними та психологічними явищами, що дорівнює мінімальній різниці та інваріантності між опозиціями в обох цих випадках, у такий спосіб автори прагнуть підкреслити, що «роль протилежності у пізнанні не слід зводити до формальних логічних питань, таких як ті, що традиційно ілюструються квадратом опозиції» [1, с.101].

Категорія протилежності антонімів є потужним інструментом мовної виразності, яке підкреслює емоційність висловлювання. У художній літературі зіставлення антонімів є основою відомого стилістичного прийому – антитези, тобто протиставлення понять, ефект різкого контрасту.

Прикладами цієї стилістичної фігури можуть слугувати такі словосполучення як: «любов, яка вбиває», «тепла зима», «рідні незнайомці».

Як вже зазначалося раніше, антонімами здатні бути слова, що позначають ступінь ознаки (*важкий – легкий*), протилежні дії (*виходити – входить*), точки простору і часу, розташовані на різних полюсах просторової або тимчасової шкали (*верх – низ, день – ніч*). Але при цьому існують слова, які позначають конкретні предмети – наприклад: *стіл, вікно, кімната, варення*, – і не мають антонімів. Важливо пам'ятати, що слова-антоніми утворюються за допомогою загальних семантичних характеристик. Наприклад, слово «важкий» та слово «легкий» є ознакою предмета за вагою: *важка валіза – легка валіза*. Семантична характеристика ваги є спільною для обох слів. Словосполучення «гаряча картопля» або «холодна картопля» позначають один і той самий критерій – температуру звареної картоплі. Якщо такої загальної основи для протиставлення двох слів немає, то вони не можуть утворити антонімічну пару: слова «важкий» і «помаранчевий», або «легкий» і «червоний» не є антонімами.

Найчастіше антонімами є якісні прикметники (*важкий-легкий*), або прислівники (*праворуч-ліворуч, вище-нижче*), а з іменників і дієслів – лише ті, які мають у своїх значеннях якісну ознаку або вказівку на протилежні точки у просторі, наприклад: *спека – мороз, піднятися – опуститися, верх – низ*. Протиставляються як антоніми і деякі прийменники: *в – з (в кімнату – з кімнати), до – від (до берега – від берега)*. Існує декілька типів антонімів у залежності від того, який характер протиставлення мають їх значення.

До першого типу належать такі пари антонімічних слів, які розрізняються наявністю або відсутністю ознаки, наприклад: *рух – спокій, живий – мертвий, вологий – сухий*.

Другий тип – це такі антоніми, один з яких позначає початок дії (або стану), а інший – його припинення. Наприклад: *вибігти – забігти, відлетіти – прилетіти, від'їхати – приїхати*.

Третій тип – це антоніми, один із яких позначає ознаку «більший», а інший – «менший», наприклад: *великий – маленький, високий – низький, товстий – тонкий*. У нашій свідомості існує уявлення про певну стандартну величину тих чи інших предметів, про їх характерні властивості, наприклад, якщо ми кажемо «*маленький кінь*», то маємо на увазі, що це саме кінь, а сказавши «*маленьке дерево*», інтуїтивно уявляємо процес зростання дерев. Така норма, на рівні відчуттів, і дає нам можливість протиставляти слова та ознаки.

Серед антонімів є чимало багатозначних слів. Характерно, що у різних своїх значеннях багатозначне слово часто протиставляється різним словам. Наприклад, якщо ми розглянемо слово «*валіза*», то можемо стверджувати що вона важка або легка. Словосполучення «*легкий сніданок*» не можна замінити словами «*важкий*» чи «*сильний*», натомість найкращим антонімічним відповідником стане контекстуальний антонім «*щільний*». «*Легке покарання*» має антонім «*суворе*», а «*легкі завдання*» вирішувати зазвичай приємніше, ніж «*важкі*». Буває так, що у своєму прямому значенні слово не має антонімів, а у переносному вони з'являються. Наприклад, дієслово «*рости*» у сполуках «*трава росте*», «*дитина росте*» не має антонімів, а у поєднаннях, де це дієслово виступає у переносному значенні, антоніми з'являються: «*швидкість зростає*» – *швидкість падає*», «*витрати ростуть*» – *витрати скорочуються*», «*температура зростає*» – *температура знижується, зменшується, падає*...

Суто лінгвістичне поняття антонімії як категорії протилежності з'явилося внаслідок спроб дослідників відокремити це явище від його логічних методів дослідження. Найефективнішим способом формування провідних характеристик антонімів став лінгвістичний напрям, за допомогою якого визначаються основні ознаки антонімічності. Виокремлюють такі головні риси антонімії [10], [26], [29], [81]:

– наявність спільної семи (архісеми), яка характеризує одне родове поняття;

– присутність протилежного лексичного значення.

– валентність слів-антонімів (можливість їхнього вживання у подібному, контекстуальному чи повністю однаковому контексті), наприклад: *нова сукня – стара сукня, приходити рано – приходити пізно*.

Антоніми не здатні поєднуватися із тими самими лексемами з різних причин: можливість / неможливість вжити слово у прямому або переносному значенні; особливості зв'язків, які існують між явищем реальної дійсності та предметом; багатозначність антонімів тощо;

– утворення словотвірного гнізда, наприклад: *балакати, балакучий, балакун – мовчати, мовчазний, мовчун*;

– частотне їх вживання як у мові, так і у мовленні.

Усі вищезазначені особливості є підтвердженням того, що антоніми мають специфічні відмінності, залежно від того як і у якому контексті вони постають у людському мовленні. Варто пам'ятати, що антонімічні відношення здатні утворюватися між словами із різними морфологічними характеристиками, тобто існує міжчастиномовна антонімія. Причиною цього явища є те, що граматичне значення не є ключовим для поняття протилежності, воно закладено, перш за все, у лексичному значенні слова. Саме через це різні граматичні класи слів здатні утворювати антонімічні пари, наприклад, *«свій»* (займенник) – *«чужий»* (прикметник).

Здійснений аналіз наукової літератури у контексті тематики нашого дослідження дає нам можливість стверджувати, що функціонування слів із протилежними значеннями – це лексико-семантичне явище, яке ґрунтується на спільних причинах, прихованих у самому характері людського мислення. Встановивши основні риси антонімів як частини лінгвістичної системи, наголосимо, що така їх характеристика як семантична спільність зі значенням протилежності є беззаперечною. Саме тому вважаємо, що поняття протилежності є семантичною основою антонімії.

Висновок до розділу 1

У першому розділі магістерської роботи «Теоретико-методологічні основи вивчення явища антонімії» здійснено ґрунтовний аналіз науково-педагогічних, навчально-методичних, Інтернет-джерел, аналіз передового педагогічного досвіду, розглянуто історію дослідження явища антонімії, її особливості як лінгвістичної універсалії, поняття протилежності як семантичної основи антонімії. Узагальнивши пророблену роботу вважаємо за необхідне сформулювати такий висновок: центральним у визначенні антонімії виступає поняття протилежності і протиставленості. Протилежність є вираженням максимальної смислової відмінності та відіграє важливу роль у

лексичній системі мови. Вона є семантичною основою антонімії і реалізується у мові через оцінку одного і того ж предмету, якості, явища з діаметральних позицій. Діалектика протилежності полягає у тому, що вона передбачає два початки, які не тільки заперечують, але й обумовлюють один одного. Протиставленість представляється ширшим поняттям. У мові можуть протиставлятися найрізноманітніші предмети і поняття, і відповідні їм слова. Словам з протилежним значенням властиво переважно контактне вживання у певних контекстах, у яких розкриваються їхні найважливіші функції.

Коли людина сприймає світ як поєднання протилежностей, вона пізнає дійсність, встановлює межі прояву будь-якої якості, властивості, дії, усвідомлює сутність протилежного та звертає свою увагу на нерозривний зв'язок протилежностей один з одним. Наприклад, сутність холодного визначається через осмислення гарячого, ознаки «холодний» і «гарячий» – це межі якісної оцінки температури. Таким чином, протилежність лежить в основі багатьох уявлень у повсякденному житті та науковому пізнанні.

Антонімія є однією із найважливіших лінгвістичних універсалій лексико-семантичного рівня мови і є головним способом вербалізації у мові протилежності. Антонімами є слова, які протиставлені за найзагальнішою і істотною для їх значень семантичною ознакою, причому знаходяться вони на крайніх точках відповідної лексико-семантичної парадигми. У рамках певного контексту слова здатні протиставлятися, не займаючи крайніх, полярних позицій у межах однієї семантичної шкали. Завдяки такій розширеній інтерпретації ми можемо досліджувати різні аспекти антонімії. Таким чином, багатство і різноманітність досліджуваного явища створює необмежені виразні можливості і в той же час зобов'язує вдумливо ставитися до використання контрастних слів у нашому мовленні.

У наступному розділі нашого дослідження пропонуємо розглянути функціонально-семантичний аспект антонімії української мови.

РОЗДІЛ 2 ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ АНТОНІМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1 Функціонально-семантичні ознаки антонімії української мови

Семантика – це наука, яка вивчає значення слів, фраз та речень. Завдяки семантичному аналізу дослідники намагаються пояснити те, яке загальне лексичне значення має те чи інше слово, зазвичай, не враховуючи контекстуальних. Це технічний підхід до розуміння сенсу слова (фрази, речення). Він запобігає суб'єктивній та локальній інтерпретації. Семантика стосується загальноприйнятого значення, переданого під час вживання слів тієї чи іншої мови.

Коли лінгвісти досліджують значення слів, вони зазвичай зацікавлені в їх концептуальній характеристиці та менше уваги приділяють таким його рисам, як асоціативність та стилістичність. Концептуальне значення охоплює ті базові, суттєві його компоненти, які передаються використанням слова у його буквальному сенсі.

Отже, як семантичний підхід допоможе нам зрозуміти щось про антонімію? Одне із пояснень, яке може бути корисним, є відчуття «дивацтва», яке виникає, коли ми, наприклад, читаємо такі речення як: *Гамбургер – це чоловік; Мій кіт вивчав лінгвістику*. Дивність цих речень полягає зовсім не у їх синтаксичній структурі. Їх будова правильна, сумнівною є семантика. Звернімо увагу не на лексичне значення слів, а на «ролі», які вони виконують у ситуації, описаній у реченні. Якщо ситуація – це проста подія, наприклад, *«хлопчик вдарив по м'ячу»*, то дієслово описує дію (удар ногою). Подібні словосполучення описують «ролі» людей або предметів, які беруть участь у дії і таким чином ми можемо ідентифікувати їх семантичні значення.

У розмовному мовленні люди часто використовують слова у відповідних значеннях, з огляду на відношення, які вони мають у певному контексті. Наприклад, якби Вас попросили дати визначення слова «прихований», Ви могли б просто відповісти «Це щось, що ми приховуємо»,

або пояснити прикметник «дрібний» як протилежність «глибокому», або «нарцис» як «різновид квітки». Ви характеризуєте значення слова не з точки зору його складових ознак, а з точки зору його відношень з іншими словами.

Антоніми – це дві форми слів з протилежними значеннями, наприклад, такі пари слів: *«швидке – повільне»*, *«велике – маленьке»*, *«довге – коротке»*, *«багате – бідне»*, *«щасливе – сумне»*, *«гаряче – холодне»*, *«старе – молоде»*. Антоніми, як правило, поділяються на два основних типи: «градуйовані» і «неградуйовані». Перші – це ті антоніми, які використовуються у порівняльних конструкціях, наприклад *«великий – маленький»* (*більший – менший*). Окрім того, негативне значення одного елемента оцінюваної пари необов'язково стверджує іншу. Наприклад, якщо говорити, що «собака не стара», це ще не означає, що вона молода. Із неградуйованими антонімами, які ще мають назву «взаємодоповнювальні», порівняльні конструкції зазвичай не використовуються (якщо взяти антонімічну пару *«живий – мертвий»*, ми не можемо сказати «мертвіші» або «більш мертві»). Таким чином, пари *«чоловік – жінка»* теж є неградуйованими антонімами.

Важливо уникати опису більшості пар антонімів як одного слова, що має негативне значення щодо іншого. Дієслово *«розв'язати»* не є абсолютним антонімом до *«не зав'язувати»*. Такі пари називаються реверсивними. Іншими поширеними прикладами є *упакувати – розпакувати*, *подовжити – вкоротити*, *підняти – опустити* та *одягнути – роздягнути*.

Для того, щоб з'ясувати, як семантичний підхід допоможе нам детальніше охарактеризувати антонімію, варто звернути увагу на її ознаки.

Провідною рисою антонімів української мови є власне антонімічне заперечення та можливість виникнення певних асоціацій за схожістю й відмінністю їх значень. Лінгвістична природа антонімів породжує безліч дискусій у наукових колах. Суперечливі погляди науковців здебільшого спричинені тим, що поняття антонімії та її семантична природа потребує детальнішого вивчення не лише у мові як системі, а й безпосередньо у контексті ситуацій спілкування. Зокрема, варто звернути увагу на ті

антоніми, які регулярно протиставляються у нашому мовленні, проте не мають функціонально-семантичної характеристики «протилежності».

Незважаючи на деякі розбіжності у визначенні терміна «антонім», дослідники не заперечують того факту, що ці мовні одиниці яскраво ілюструють протилежність їх семантики.

Як вже зазначалося, антоніми протиставляються за ключовими семантичними ознаками, які характерні для їх лексичного значення, і, водночас, вони розташовані на протилежних точках відповідного семантичного поля.

Цілком імовірно, що лінгвістична парадигма закріплює антонімічні відношення у свідомості носіїв відповідної мови, вони є об'єктивно фіксованими.

У різних ситуаціях спілкування люди зазвичай вживають слова у прямих або переносних значеннях, залежно від контексту, таким чином семи слів стають протилежними й утворюються антоніми [26].

Значення слова та його вживання у певному контексті є подібними категоріями, але не ідентичними, у лінгвістиці вони мають певним чином відмежовуватися. Семантика вивчає лексичне значення та об'єктивні зміни, які здатні виникати у його структурі. Категорія протилежності закріпилася як і в мові, так і в інших категоріях людського мислення, проте саме у процесі людського мовлення її особливості розкриваються найяскравіше. Дане поняття втілюється в українській мові загальноновживаними антонімами, значення яких зрозумілі як у контексті, так і поза ним. Проте, існують такі слова, які здатні перебувати в антонімічних відношеннях лише у певному контексті. Однак, ці слова не зафіксовані у словниках як абсолютні антоніми. Найпопулярнішими серед таких пар слів є такі: *небо* – *земля* («У небі розминаються мертві. На землі розбиваються живі»), *рай* – *пекло* («Пекло – це історична батьківщина людства, Рай – доісторична»), *батьки* – *діти* («Це не батьки, а діти мають нести за усе відповідальність» [13]). Часто подібні антоніми використовують в образному, переносному значеннях, без

конкретного контексту, завдяки чому вони втрачають свою здатність «протиставлення». По суті, семантичні ознаки антонімії яскраво виражені лише у мовленні, а отже, постає чергова проблема у прагматичній системі мови: прояв суб'єктивного чинника.

Крім того, у контексті нашого дослідження, для встановлення функціонально-семантичних ознак антонімії слід розглянути її провідні функції. Згідно з дослідженнями низки науковців, двома найпоширенішими функціями антонімів є допоміжна та узгоджена. Допоміжну антонімію можна простежити у такому реченні, як *«Я люблю готувати, але ненавиджу мити посуд»* [5]. Тут є дві протиставлені пари слів: перша пара (*любов / ненависть*) і друга (*готувати / мити посуд*). Науковці вважають, що перша пара, яка ілюструє найбільш очевидну опозицію, служить для посилення або навіть утворення її у другій антонімічній парі, залежно від ступеня вже наявної протилежності. Зважаючи на це, можемо дійти висновку, що якщо:

- друга пара вже має високий ступінь опозиції, використання першої пари підсилює її;
- друга пара має низький рівень опозиції, використання першої пари активує цей потенціал для контрасту;
- слова у другій парі зазвичай взагалі не протиставляються в інших контекстах, використання першої пари породжує це протиставлення між ними. Таким чином, дискурсивний зв'язок антонімів першої пари має допоміжну функцію щодо другої пари.

Наступною категорією є узгоджена антонімія. Дану функцію проілюструймо таким реченням: *«Уряд заохочуватиме всіх, як багатих, так і бідних, здебільшого покладатися на пенсію»*. У цьому контексті антоніми координуються синтаксичними структурами. Решта функцій вважаються другорядними, оскільки вони тісно пов'язані з окремими синтаксичними фреймами та визначаються, як правило, змістом значення цих фреймів [26], [61]:

- порівняльна антонімія (антоніми зіставляються прямо чи опосередковано);
- перехідна антонімія, де антоніми виражають перехід у протилежний стан або якість відносно попередніх;
- заперечна антонімія (один із антонімів заперечується для підсилення іншого);
- крайня антонімія, де протилежні крайні точки антонімічної шкали об'єднуються, незалежно від будь-яких проміжних значень;
- ідіоматична антонімія характеризується використанням антонімів в ідіомах і прислів'ях («Багатому – щастя, убогому – діти»; «маленька праця краща за велике безділля»);
- питальна антонімія (питальні речення) може використовуватися переважно для отримання фактичної інформації чи думок;
- одночасне застосування до одного і того ж референта двох протилежних станів або якостей без створення парадоксу, наприклад, *слабкість пана – його сила*.

Ця класифікація функцій антонімії за десятьма підкатегоріями є найбільш надійною у сучасних наукових дослідженнях. Незважаючи на те, що теоретична різниця між функціями та синтаксичними структурами досить чітка, проблемним є конкретне застосування цієї класифікації. Головним критерієм для визначення усіх вищезазначених функцій є синтаксичні моделі – основа антонімічної співприсутності.

На базі аналізу та узагальнення напрацьованого матеріалу згідно плану нашого дослідження виокремимо функціонально-семантичні ознаки антонімії: власне протиставлення («*ти багатий – я дуже бідний*»); ослаблене протиставлення – зіставлення («*малим вогнем і великою кров'ю*»); поділ – взаємна несумісність («*шкідливо це чи корисно?*»); чергування, послідовність фактів («*то порізно, то разом*»); охоплення всього класу предметів («*і верхні, і нижні – всі ноти гарні*»); перетворення однієї протилежності на іншу, їх поєднання («*як багато малих думок у ньому*»); з'єднання, додавання

(«розлуки та зустрічі – ось з чого склалося щастя»); вираження образного порівняння або оцінки («не стільки об'єднує, скільки роз'єднує»).

2.2 Функціонально-семантичний компонент у структурі лексичних значень антонімів української мови

Лексичну антонімію розглядають як тип семантичних відношень, що існують між лексичними одиницями протилежного значення у парадигматичній системі мови. Важливу роль підсилювального ефекту опозиції займає контекст, проте, він безпосередньо не входить у саму систему антонімії. Процес антонімізації лексичних одиниць зумовлено контекстом висловлювань. Відповідно, ми розглядаємо індивідуально-авторські антоніми, okazіоналізми, які характеризуються вираженням авторського ставлення до того, про що йде мова; подоланням автоматизму антонімічних утворень; появою авторського антонімічного значення, яке помітне лише у заданому ним контексті; реалізацією лінгвістичних можливостей антонімії через відсутність подібних одиниць у системі мови; висуненням на перший план емоційно-експресивної функції антонімів.

При описі лексико-семантичного контрасту, слід звернути увагу не тільки на парадигматичні, але також і на семантичні відношення у мові. Однак, у низці досліджень лексична антонімія між мовними одиницями розглядається, здебільшого, саме з погляду парадигмології.

Для доцільного вживання антонімів, необхідно:

- по-перше, визначити їх семантичні можливості, тобто лексичне значення кожного слова із опозиційної пари;
- по-друге, слід встановити лексичні межі – можливості лексичної сполучуваності антонімів, а також характер їх зв'язку з різними значеннями слів.

Відомо, що одне і те саме слово здатне вступати в різні антонімічні відношення, тобто діяти у різних лексико-семантичних парадигмах, з чого випливає, що антонімія має тісний взаємозв'язок із полісемією. При цьому

підкреслюється системність та обумовленість лексичних одиниць, і разом з тим їх диференціальні ознаки зберігаються. Не всі лексичні значення багатозначного слова мають антонімічну пару.

В антонімічних зв'язках реалізується також асоціація за контрастом, яка виражає протилежність однорідних за своїм характером, подібністю і суміжністю об'єктів. Асоціації за контрастом виникають, здебільшого, між словами, які належать до однієї частини мови (*сумний – веселий*), це є прикладом принципу «мінімального контрасту». Суть такого принципу полягає у тому, що відношення між так званими словом-стимулом і словом-реакцією відображають когнітивні процеси людської свідомості [9], [14].

У межах лексико-семантичних полів і лексико-семантичних груп, антонімія спостерігається також і в асоціативних групах – «сукупності слів різних частин мови, пов'язаних у свідомості людини з будь-яким словом-стимулом», які не входять в ієрархічну організацію вищенаведених лексичних угруповань [62, с.6].

Лінгвістичні засоби для вираження антонімії української мови є структурною системою. Так, контрастні відношення можуть бути виражені не тільки словами, що належать до однакового лексико-семантичного поля, але також лексемами, що знаходяться у різних лексико-семантичних полях.

Складним у вивченні антонімів є те, що для визначення антонімічності слів не існує точних лінгвістичних критеріїв. Таким чином, дослідникам необхідно спиратися на логічне протиставлення понять мовного вираження. Проблема антонімії привернула увагу багатьох вчених, але в теоретичному плані вона не так детально розглянута, як проблема синонімії. У визначенні кордонів антонімії лінгвісти притримуються двох поглядів [60], [64], [65]. Одні вважають головним критерієм протилежність значень слів, а інші – несумісність понять, що позначаються цими словами.

На думку І. Голуб антоніми – це, насамперед, протиставлення явищ дійсності «*день-ніч, говорити-мовчати*» в одних випадках, в інших антонімія

полягає лише у протиставленні самих слів «*бідний-багатий, великий-маленький*» [17, с. 46].

Антонімія у лексико-семантичній системі української мови зазвичай виражає якісно-оціночне, тимчасове, кількісне і просторове значення та позначає:

– якості і властивості (*солодкий – гіркий*). Об'єкти, як результат розуміння та осмислення дійсності, мають тенденцію об'єднуватися за своїми тотожними атрибутами. Однак, кожен об'єкт має певну властивість, що формує його індивідуальність, протиставлену за своїми характеристиками та якостями інших предметів або явищ із аналогічним комплексом.

– почуття стану людини (*сміятися – плакати*). Лексичний фонд, що відображає стан і почуття людини, поповнюється експресивними засобами мови. Лексична маніфестація емоцій розглядається з погляду «своєрідної форми відображення і пізнання дійсності», що важливо для будови мовної картини світу. Т. Семенова спирається на концепцію Л. Бабенко, на думку якої присутність емоційної складової у лексиці називається емотивністю вираження [68, с. 28]. Таким чином науковці дійшли висновку, що лексеми, які є найменуванням емотивних смислів, вступають в антонімічні відношення. Проте, опозиції лексем містять загальні ознаки почуття або стану, тому такі лексеми зближуються та протиставляються одночасно [61], [63], [65].

– протилежно спрямовані дії (*закрити – відкрити*). Лексеми, що охоплюють дихотомію дій, розглядаються як контрастні, однак, вони також пов'язані тематично. Такі антоніми часто вказують на початок і припинення будь-якої дії, процесу або ситуації. Деякі лексеми (*ламати – лагодити*) зберігають у своїй семантичній структурі ознаки дії, досить різні за своєю природою, проте контраст зароджується між вихідним пунктом ситуації і її результатом.

– явища природи (*спека-холод*);

– часові та просторові поняття (*рано-пізно*);

– кількість, розмір і обсяг чого-небудь (*багато – мало*).

У сучасній науці антонімія розглядається як додаткова характеристика лексичного значення слова. За контрастом антоніми об'єднуються у пари, але це не означає, що у кожного слова існує лише один антонім. На базі синонімічних зв'язків утворюються багаточленні ряди протилежних слів із синонімічним відтінком, наприклад: «*веселий – сумний – сумний – невеселий – нудний*».

Структурно, антоніми бувають однокореневими або різнокореневими. Однокореневі антоніми мають спільну кореневу морфему. Вони утворюються або приєднанням префікса до одного і того ж слова (*при+ходить*), або вживанням такого афікса, що має протилежний сенс (*грамотний – не+грамотний*). Між частинами однокореневої пари присутній тісний дериваційний і семантичний зв'язок [63, с. 325]. Антонімічність у різнокореневих словах виражається лексично, і тому такі антоніми розрізняються кореневими морфемами (*часто – рідко*). Різнокореневих антонімів зазвичай набагато більше, ніж однокореневих.

Аналіз ознак протилежності іменників надає можливість виокремити три основних типи антонімії: контрарну, комплементарну та векторну. Контрарна антонімія позначає такі протилежні поняття, між якими допускається присутність середнього, проміжного компонента, наприклад, *молодий – літній – старий*. Вказана протилежність виникає тільки тоді, коли об'єкти рівноцінні (обсяг змісту *холодного* дорівнює обсягу змісту *гарячого*), але одночасно між крайніми поняттями з'являється середній компонент як варіант загального характеру, в результаті чого і виникає градація (*прохолодний – теплий – гарячий*) [29], [30, с. 120].

Комплементарна антонімія – це різка опозиція, без додаткового середнього компоненту, тобто антоніми позначають одне ціле явище та доповнюють один одного: *живий – мертвий*. Заперечення одного із компонентів одночасно стверджує інший (заперечення поняття *істина* автоматично підтверджує поняття *брехні*).

Векторна антонімія полягає у різноспрямованості динамічних рухів, наприклад: *зв'язати – розв'язати*. Цей різновид антонімії формує уявлення про початкову і кінцеву точку дії. Найчастіше це стосується процесів, у яких розрізняють взаємно-зворотній характер, що складається з дії та протидії. Залежно від того, чи мають слова взаємну протилежність у будь-якій мовній ситуації або лише у певному контексті, традиційно розмежують мовні (узуальні) і контекстуальні антоніми.

Мовні антоніми використовуються у всіх стилях української мови та характеризуються рядом ознак, серед яких: приналежність до певної лексико-граматичної парадигми, закріпленість у словниковому складі та стилістична забарвленість, тобто слово має емоційно-експресивний відтінок. У лексико-семантичній системі мови антоніми є відносно незалежними одиницями. Вони формують, певною мірою, об'єктивні характеристики антонімів як частини загальномовної системи української мови. Це означає, що до них належать всі слова, які зафіксовані в українських словниках (*чистий – брудний, явно – таємно, слабкий – могутній, розійтися – зблизитися*) [57, с. 151].

Одночасно із власне мовними антонімами вживаються і незакріплені у словникових статтях антонімічні пари. Ці пари слів виникають у межах певного контексту та зазвичай характерні для художньої літератури, публіцистики, розмовної мови, тобто націленість здійснюється на емоційно-естетичний вплив, де мова досягає свого максимуму, а розповідь передається за допомогою образів [9], [10].

У науковій роботі Г. Мельникова зустрічається термін «ситуативні багатоаспектні антоніми» [60, с. 53]. М. Львів називає їх «індивідуально-стилістичними антонімами», але більшість лінгвістів користуються терміном «контекстуальні антоніми» [66], [68]. По-перше, такі антоніми ігнорують звичні принципи утворення антонімів. По-друге, вони відрізняються вираженням авторського ставлення до даного предмету або явища, завдяки чому і виникає антонімічне значення, що зароджується у

даному контексті. По-третє, на передньому плані знаходиться емоційно-експресивна функція антонімів.

Необхідно зауважити, що мова йде не про антонімічні лексеми у традиційному розумінні; під впливом антонімізації відбувається навмисне лексико-семантичне зіштовхування слів. Так як протилежні лексеми часто вживаються у переносному значенні, поза контекстом антонімічний зв'язок між ними відсутній, і тому у рамках лінгвістичної системи такі лексеми не є антонімами і не закріплюються у словниках. В українській мові ми можемо протиставляти будь-які слова, які позначають протилежні поняття, є близькими за цим значенням і при цьому, наприклад, належать до різних частин мови. Часто це стосується слів, які зв'язуються асоціацією за суміжністю (*батьки і діти*). Можна також протиставляти слова із однаковим морфологічним компонентом. У певних контекстах можуть з'являтися синоніми у рамках протилежних відношень (*не очі, а очі, з довгими віями*). У таких випадках згадують про термін «контекстуальні антоніми», але він неодноразово піддавався критиці, оскільки лінгвістична антонімія передбачає регулярну характеристику протилежності [60, с. 53].

Протиставлення контекстуальних антонімів у мові несе індивідуально-авторський характер. Авторські антоніми створюються для детальнішого відображення реальної дійсності. Вони здатні конструктивно організувати текст, контрастно виділяти будь-яке поняття, предмет або дію, а також володіти функцією уточнення.

Сучасна теорія прагматики передбачає, що між значенням слова і контекстом є зв'язок, що дає не тільки можливість слову проявити свій прихований потенціал, але також створити свій контекст, тому що слово – «це склад колишніх контекстів» [20], тобто колишніх вживань, що збереглися у досвіді автора тексту. Таким чином, контекст лексичного значення слова уточнюється лише безпосередньо у своїх власних межах. Отже, не можна не погодитися з думкою Кацнельсона, який писав: «Контекст в таких випадках не генератор значень, а їх зовнішній проявник» [25, с. 179]. У будь-якому

художньому творі письменники користуються естетичними функціями лексичних засобів для створення стилістичного забарвлення, оскільки за допомогою контрасту простежуються особливості складових частин антонімічної пари.

Поява оказіональних слів у художній творчості зумовлено залежністю номінативних і експресивних можливостей слова, а також його прихильністю до свого контексту. Слово розкривається у всій своїй лексико- семантичній повноті та на його основі базуються стилістичні прийоми, такі як, наприклад, оксюморон і антитеза.

Стилістична функція антонімів використовується у художніх текстах як засіб виразності. Такі антоніми розкривають протиріччя сутності предметів, надавши їм емоційності. За допомогою введення антонімів у текст, контексту надається іронічне забарвлення, або створюється комічний ефект. Необхідно звернути увагу на те, що існування антонімів в українській мові спричинено характером нашого сприйняття дійсності, тобто потрібно враховувати складність протиріччя у його єдності та протилежності.

Антонімія є структурним елементом антитези – стилістичної фігури, побудованої на різкій опозиції понять, образів, явищ і предметів. Такий вид протиставлень часто спостерігається у прислів'ях, але найбільшого поширення воно отримало, зокрема, у художній літературі і публіцистиці. За структурою виокремлюють антитезу просту (одночленну) і складну (багаточленну). Проста антитеза складається з однієї-двох антонімічних пар. Складна антитеза формується у складному реченні або у межах цілого тексту, в який залучено кілька антонімічних пар, три і більше протиставлених понять [65].

Наявність складної антитези у тексті підкреслюється інтонацією або іншими засобами, компоненти якої вказують на асоціативні та смислові зв'язки з іншими словами у тексті. Антитеза буває складною або розгорнутою. Складна антитеза може поєднуватися з іншими стилістичними прийомами (метафорою, метонімією, порівнянням, градацією), розгорнута

реалізується за допомогою ланцюжків визначень. Такий тип антитези актуалізує вже звичне явище. За внутрішньою структурою антитеза класифікується як однокоренева (словотвірна), різнокоренева (лексична) або безморфемна (смилова). Перші два типи переважно базуються на антонімії [49, с. 64].

Класифікація антонімів із погляду статусу мовної одиниці (слово – словосполучення) вирізняє чотири види антонімів: антоніми-слова (*рано – пізно*), лексико-фразеологічні антоніми (*близько – за тридев'ять земель*), слова і вільні словосполучення (*спуск – набір висоти*) і фразеологічні антоніми (*нога за ногу – аж дим іде*). Антонімічні словосполучення розширюють можливості антонімії, а також володіють виразно-образотворчою ознакою. У мові перш за все використовуються антоніми-слова.

В обраній для дослідження темі теорії протилежності у контексті поезії С. Жадана вважаємо за необхідне звернути увагу на таке поняття як енантіосемія. Даний термін має подібність із антонімією. Енантіосемія є оказіональним переосмисленням первісного значення слова, так що в індивідуальному слововживанні розвиваються полярні семантичні відтінки, змінюється емоційне забарвлення слова, утворюється оціночна сема [56, с.28], під впливом якої присутній оціночний знак стає протилежним, і тому слово здатне легко варіювати значення із позитивною оцінкою у негативну або навпаки (*безцінний – вище будь-якої ціни, неоцінений, дорогий, а також малоцінний, нецінний*).

2.3 Функціонально-семантичний аналіз антонімів у художньому дискурсі

На даному етапі наукової роботи в контексті теми дослідження вважаємо за необхідне розглянути антонімію та її лексико-семантичну роль у художньому дискурсі. Гнучкість значення слова та його чутливість до контексту є найскладнішою та найцікавішою темою у лексичній семантиці. Мінливість слів у контексті ускладнює опис та пояснення значень слів

загалом, а також їх вживання, комбінаторні схеми у конструкціях та лексико-семантичних зв'язках. Ці взаємозв'язки є особливо яскравими в антонімії.

Антоніми є найбільш універсальним засобом реалізації контрасту, зокрема, такої стилістичної фігури як антитеза. Образні і експресивні функції характерні для антонімів всіх типів, вони формують структурно-семантичне забарвлення сегментів художнього тексту. Найбільш численною групою антонімів, які використовують сучасні майстри слова, є ті антоніми, семантика яких безпосередньо пов'язана із висвітленням людських рис та вчинків.

Антонімічні контексти поезій формуються не тільки за допомогою антитези, а й інших стилістичних фігур, основою яких є антоніми, вони відрізняються один від одного структурою, засобами комунікації і семантикою [46]. Це фігури з'єднання, протиріччя, поділу, порівняння, звіряння, чергування, ототожнення, трансформації і взаємодії протилежностей. Всі ці стилістичні прийоми відображають якісну зміну контрасту у художньому мовленні. Провідне місце серед них належить стилістичній фігурі з'єднання, яка стирає, приглушує гостроту протиставлення або навпаки, підсилює його, вводячи синонімічний ряд слів замість одного з корелятивів антонімічної пари [60, с. 51]. Значення протилежності дії, стану осіб, предметів і т. д. створюється саме завдяки використанню антонімів, і саме це є специфічною особливістю антонімічних контекстів.

Антоніми у художньому дискурсі – це особливий пласт лексики, що відображає специфіку національного характеру. Їх дослідження з погляду наявності антонімічної парадигми дає нам можливість зрозуміти мовну картину світу, а також спосіб сприйняття навколишньої дійсності окремим автором. Існує багато класифікацій антонімів. У нашій роботі будемо спиратися на типологію, представлену низкою науковців [26], [61]. На структурному рівні антоніми поділяються на однокореневі і багатокореневі.

До першого типу належать слова, протиставлення яких засноване на наявності у одного із компонентів префіксів, протилежних за значенням. Ці пари слів утворюють бінарну опозицію («*щастить в картах, не щастить в коханні*», «*зробленого не повернеш*») [8, с.141]. Основні принципи такої системи є дуже стійкими у процесі розвитку та формування особливостей ораторського стилю у сучасній літературній мові. Всі ці стилістичні прийоми знаходяться у постійній взаємодії, доповнюють один одного і настільки тісно переплетені, що утворюють свою власну систему.

Антонімія взаємопов'язана з іншим системним лексичним явищем – багатозначністю. Багатозначні слова здатні вступати в антонімічні відношення у всіх (рідко) або у декількох (частіше) своїх лексичних значеннях. Зв'язок між багатозначністю та антонімією цікавий тим, що слова, які мають антонімічні пари у своїх номінативних значеннях, в інших (частіше у переносних) не мають тієї ж здатності до утворення даних сполук. Класифікація антонімів за семантикою розкриває такий зв'язок між внутрішніми, семантичними властивостями слів і характером їх протиставлення в антонімічних парах. Різні дослідження з антонімії демонструють, що аналіз антонімів має проводитися на мовному матеріалі, об'єднаному деякою спільністю, ідентичністю, оскільки тільки ідентичність здатна розрізнити відмінності окремих слів.

Однокореневі антоніми наявні в усіх лексичних і граматичних категоріях слів. Проте, саме дієслівні антоніми особливо активні, оскільки ця частина мови відрізняється багатством префіксальних утворень [65, с. 63]. Наприклад, десятки антонімів-дієслів утворюються за допомогою таких префіксів: *в-* (*В-*) *ти-*, *за-* і *від-*, *під-* і *над -* і т.д. Однокореневі антоніми також поділяються на ще дві групи [55, с. 66]: антоніми-енантіосеми і антоніми- евфемізми. Серед енантіосем значення протиставлення виражається одним і тим же словом. Така антонімія називається внутрішньослівною [65, с. 51]. Семантичні характеристики вищезгаданих антонімів визначаються шляхом звернення до контексту (лексично) або до

спеціальних конструкцій (синтаксично). Енантіосемія спостерігається, наприклад, у словах: *нести (сюди, в будинок) – нести (звідси, з дому)*.

Антоніми-евфемізми – слова, у яких семантика протилежності виражена дуже стримано [61, с. 106]. Вони, як правило, утворюються з використанням префікса не-: *гарний – негарний, добрий – недобрий* і т. д.

Серед різнорідних антонімів сучасні дослідники вирізняють антоніми-конверсії. До них належать слова, що виражають співвідношення протилежності як в оригінальному, так і в зміненому висловлюванні, але не у звичайному, прямому порядку, а у зворотному: *Максим купує машину у Миколи. Микола продає машину Максиму*.

Існує багато семантичних функцій антонімів. Однак, одна із основних полягає у репрезентації лексичного засобу протиставлення образів, рис характеру людини, природних і соціальних явищ тощо. Протиставлення може широко використовуватися у розмовному стилі, фразеологізмах, прислів'ях і приказках. Сміслові навантаження та метафоричність народних приказок досить часто створюється завдяки антонімам. Наприклад: *ні живий, ні мертвий, ні назад, ні вперед, ні холодно ні жарко; вченість – це світло, а невігластво – темрява; з чим ви прийшли, з тим ви і пішли*. Важливою характеристикою відмінності між одиницями плану вираження і плану змісту є опозиція [67, с. 42]. Така інтерпретація уможливорює використання поняття опозиції для того, щоб провести протилежні паралелі між відношеннями та різними мовними одиницями, що демонструє їхні системні взаємозв'язки. Саме тому розглянемо протиставлення, яке містить у собі весь набір парадигм семантичних опозицій, у які входять лексичні одиниці, на основі загального і диференціального компонентів семантичної структури. Сукупність цих парадигм відіграє вирішальну роль для парадигматичного визначення лексичних одиниць. Парадигматичне визначення полягає у встановленні тих семантичних ознак, які відрізняють лексичні одиниці даного

типу

[68, с. 158].

Таким чином, наприклад, опозиція до слова «*освіта*» буде «*освічена / неосвічена людина*», що містить у собі всі лексичні представники слова «*освіта*», передбачає розкладання на загальні (інтегральні) і різні (диференціальні) елементи. Опозиція «*освічена / неосвічена людина*» є багатовимірною, оскільки загальні семантичні компоненти з погляду змісту цих двох членів опозиції поширюються на інші лексичні одиниці поля [36, с. 165]. Таким чином, поле «*освіта*» є сукупністю всіх опозицій, об'єднаних загальною семантичною ознакою «*інтелектуальні здібності людини*» та мають деякий інтегральний компонент у значенні. Значення кожного слова опозиції можна ідентифікувати найбільш повно тільки тоді, якщо відомі значення усіх слів поля.

Семантичне поле «*освіта*» інтуїтивно зрозуміло носієві української мови, що є психологічною реальністю, тобто семантичний атрибут, що лежить в основі семантичного поля, можна розглядати як певну концептуальну категорію, так чи інакше співвідносну з навколишньою реальністю людини та її життєвим досвідом.

В оповіданні О. Уайльда «Відданий Друг», не тільки назва і зміст розповіді, а й характери персонажів знаходяться в опозиції: багатий Мельник був настільки відданий Маленькому Гансу, що ніколи не проходив повз його сад, не перегнувшись через стіну і не зірвавши великий букет [63, с. 115]. У наведеному прикладі ситуація суперечлива сама по собі. Вибір слів автором підтверджує це. Значення фрази: «*він ніколи б не пішов без*» (*Не міг просто пройти...*) не передбачає використання прикметника «*відданий*»; таким чином, використовується стилістичний прийом іронії, де немає прямої характеристики персонажів, автор використовує антонімічні прикметники із позитивною конотацією для посилення впливу на читача. Зрідка фрази здатні виступати в ролі контекстуальних антонімів: *справжній друг завжди говорить неприємні речі і не проти заподіяти біль*. У даному уривку відображено суперечливий зв'язок з поняттям [63, с. 116]. За допомогою цієї

пари антонімів автору вдається показати негативну рису характеру героя, його неправильний погляд на дружбу та стосунки між людьми в цілому.

Функціонально-семантичні характеристики антонімів різноманітні. Вони здатні конструктивно «побудувати» текст, контрастне зображення рис характеру героїв творів, а окрім того, можуть виконувати уточнювальну функцію.

Висновок до розділу 2

У другому розділі магістерської роботи було опрацьовано комплекс питань, дослідження яких уможливило розкриття сутності функціонально-семантичного аспекту антонімії, а саме – виокремлення характерних ознак антонімії та її функціонально-семантичний компонент у структурі лексичних значень української мови. Згідно теми наукової роботи, ми розглянули функціонально-семантичний аспект антонімів у художньому дискурсі. Огляд та верифікація напрацьованого матеріалу дає змогу дійти висновку, що у лексичній системі української мови багато слів пов'язані між собою не тільки синонімічними відношеннями, а й антонімічними. А отже, слова об'єднуються один з одним за протилежними значеннями, які для них характерні, у пари (*хороший – поганий, правда – брехня*). Саме цим пояснюється той факт, що крім омонімів і синонімів в українській мові існують і антоніми. Це слова різного звучання, які висловлюють протилежні, але співвідносні один з одним поняття. Категорія протилежності відіграє важливу роль у формуванні лексичної системи української мови, де у певних контекстах, розкриваються їх найважливіші функції.

Необхідно вміти ідентифікувати протилежні значення слів, оскільки антоніми та їх характеристика протилежності тісно пов'язані із життям кожної людини. У всьому можна побачити зворотний бік, а закладати основу

знань про антоніми необхідно для того, щоб оперативно, без зайвих зусиль бачити цю протилежність. Варто зазначити, що використання антонімів є основою різноманітних стилістичних прийомів української мови, що надає особливої значущості предметам і поняттям художніх творів.

Однією з головних функцій антонімів у художньому дискурсі є лексичний засіб вираження антитези. Однак, потенціал стилістичних функцій антонімів не обмежується тільки виразом одного лише контрасту. Вони допомагають показати повноту певних явищ.

Таким чином, багате різноманіття антонімів української мови створюють ідеальні умови для їх стилістичного використання, і в той же час нагадує нам, що вживання таких контрастних слів у мові та поезії має бути обґрунтованим.

РОЗДІЛ 3 ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АНТОНІМІВ У ПОЕЗІЯХ СЕРГІЯ ЖАДАНА

3.1 Антонімія у мовному аспекті ідіостилю Сергія Жадана

С. Жадана давно прийнято називати «останнім українським ліриком». Його мистецькому здобутку присвячені численні роботи літературознавців і мистецтвознавців. З-поміж них необхідно виокремити сучасні наукові розвідки, дискусії, зацікавлення, авторами яких є такі знані фахівці, як І. Бондар-Терещенко, О. Коваленко, Б. Пастух, Я. Поліщук, О. Різниченко та інші. Дослідники йменують його поезію «безжальною, скальпівною відносно змавпованого суспільства» [6, 238 с.], а прозі надають характеристики, пов'язані з «оприявленням тіні Іншого, що знаходить свій вихід просто зсередини в українському суспільстві» [7].

На думку І. Бойцун та М. Мухаметзянкової, урбаністичний простір поезії С. Жадана насичений відверто акварельними «маркерами», зокрема, розмитістю в зображенні, багатоаспектністю в кольорах, сугестією та синестезією образності.

Т. Гундорова описала С. Жадана як такого, що постійно конфліктує із давньою західною культурою – «Вічного підлітка». За її словами, у дев'яностих роках С. Жадана можна було охарактеризувати як сумного клоуна, революціонера та панка з безпритульного покоління, яке не мало близьких зв'язків із батьками, неперервно подорожувало Україною та світом і не було вкорінене у реальне життя. Згідно з думкою Т. Гундорової, саме ці

обставини стали передумовою для появи чоловічої культури панків, особливостями якої є інфантильність та вигадані рольові забавки [28].

Фактично, С. Жадан є автором із оригінальним стилем, який відрізняє його від інших письменників. У його поезії відображено різні проблеми та переживання, що пов'язані із сучасним життям, від повсякденних речей до високих моральних, етичних та духовних понять. Поет має глибоке розуміння світу та здатність інтерпретувати все, що відбувається крізь призму свого світогляду. Він використовує різноманітну лексику, що відрізняється за значенням, темами, стилістичним та емоційним забарвленням, граматичним вираженням та художньою функцією. Однією із таких лексичних груп є антоніми, які достатньо часто використовуються у текстах С. Жадана. За допомогою протиставлень автор вдало поєднує іронію, цинізм, біль, спожи вацтво із добром, романтикою, коханням та теплим внутрішнім світом.

Науковці досліджують мову поезії С. Жадана з погляду вживання тропів, індивідуального стилю автора та опису образів живої та неживої природи. Класифікація антонімів може відрізнятися залежно від конкретного дослідження або підходу до аналізу лексико-семантичних відношень.

Сучасні лінгвісти досліджують не тільки мовну картину світу, авторську психологію та мовну особистість автора, але й вивчають відношення між мовними одиницями у контексті адресанта повідомлення. Дослідження безпосереднього функціонування мовних одиниць у мовленні стає важливим аспектом повного опису лінгвістичної системи.

Терміни «ідіолект» та «ідіостиль» спочатку вважалися синонімами й означали індивідуальний стиль мовлення. Проте, пізніше їх розглядали як окремі поняття. Ідіостиль – це система лінгвістичних характеристик, які властиві творам певного автора та роблять їх унікальними, тобто вона допомагає виокремити мову автора серед інших майстрів слова.

Ідіолект же є сукупністю мовних форм індивідуального мовлення. Поняття «індивідуальний стиль» застосовують насамперед до стилю

письменника, який має свої характерні вислови, звороти, будову фраз та улюблені слова [19].

Дослідження ідіостилів є важливим і актуальним, оскільки дозволяє вивчити, як письменники реалізують свій художній стиль відповідно до своїх естетичних задумів, та як їхні мовні здібності впливають на розвиток стилістичної системи національної мови.

Авторська позиція щодо вибору того чи іншого художнього засобу відображена в індивідуальному стилі автора. Інакше кажучи, він розкриває риси особистості, які формують мову. Цю проблему досліджували такі вчені, як В. Виноградов, А. Федоров, Б. Томашевський, Р. Будагов, Л. Тимофеев, А. Ревякін, А. Докусов, Г. Пospelов, Ю. Бондарев, Т. Бугайко, Є. Пасічник, С. Єрмоленко, Л. Ставицька, Н. Сологуб та Н. Волошина.

Над питанням дослідження індивідуального почерку С. Жадана працювали В. Виноградов, А. Ревякін, А. Федоров, Б. Томашевський, С. Єрмоленко, Р. Будагов, Л. Тимофеев, А. Докусов, Г. Пospelов, Є. Пасічник, Л. Ставицька, Н. Сологуб, Н. Волошина та ін.

Характерним для ідіостилу С. Жадана є протиставлення символів «*світло – темрява (морок)*» без збереження або з послабленням властивої їм аксіологічної маркованості:

*«І ось тепер ми говоримо про тих,
за допомогою яких ми відчиняли двері лікарень,
проходячи поміж світлом і темрявою ранкових аптек»* [25, с. 109].

Символічність компонентів антонімічної пари «*світло – темрява*», що сприймаються як поняття, нерозривно пов'язані між собою, автор використовує для зображення суперечностей характеру ліричного героя, його стану, контрастних моментів людського існування:

*«Скільки світла ховає в собі
кожне жіноче горло.
Скільки ховає мороку»* [25, с. 20].

У досліджуваних поезіях відзначаємо контрастиви «чорний – кольоровий», «чорний – барвистий» як протиставлення нецікавого, одноманітного, буденного та яскравого, захопливого, розмаїтого:

*«Пливімо, сестро, разом
з **чорних** портів Гамбурга,
з **барвистих** портів Амстердама»* [25, с. 246].

Оксиморонні синтагми «чорний (темний) сніг», «чорна зоря» вжиті для передавання гнітючих обставин, несприятливого життєвого періоду, важкого стану ліричного героя:

*«**Чорна зоря** арештантів висить угорі,
і стебла трави від нічного туману важкі й вологі,
і юний торчок дивиться на ліхтарі,
сидячи третю добу в обласній наркології»* [25, с. 182];
*«Брати Межлауки – грізні червоні комісари,
народжені в Харкові, вирощені терором
і ним же таки пізніше затоптані в **чорний
сніг** тридцятих»* [25, с. 80].

Показовим для визначення ідіостилію митця вважаємо співвідношення нейтральної й стилістично забарвленої лексики, наповнення тексту розмовно-просторічними елементами та сленгом: «сісти – відкинутися» (звільнитися з місця ув'язнення), «добре – паршиво» (сленг); «стриманий – нарваний» (сленг), «нормальний – псих» (сленг):

*«Вони бояться насправді, всі ці **нарвані й стримані**»* [25, с. 55].

Автор оригінально передає емоції й почуття ліричного героя, залишеного на самоті зі своїми спогадами, оточеного безліччю речей, які не тішать, використовуючи нагромадження оксиморонів:

*«Що мені робити без тебе
в цій пустоті, яка наповнена
твоєю відсутністю, ненаписаними тобою листами,
ненаговореними розмовами, невидимими небесами,*

нечутним теплом, неіснуючим богом» [25, с. 322].

Отже, у поетичному словнику С. Жадана продуктивними є опозиції й оксиморонні синтагми, семантично протиставлені компоненти яких дають змогу увиразнити контрастний душевний стан ліричного героя, відобразити полярні почуття й переживання, підкреслити суперечливу сутність зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності, схарактеризувати предмети із погляду їх полярності.

3.2 Антоніми як лексична основа вираження контрастності в поезіях Сергія Жадана

У поезіях С. Жадана можемо помітити використання антонімів як одного з основних стилістичних засобів для вираження контрастності. Антоніми – це слова із протилежним значенням, які часто використовуються парами, щоб показати відмінності між різними об'єктами, ідеями чи концепціями.

У своїх поетичних збірках, зокрема "Господь симпатизує аутсайдерам" [25] та "Життя Марії" [29], С. Жадан використовує антонімічні пари та антонімічно-синонімічні парадигми, щоб передати протилежні почуття та суперечливі стани ліричного героя, такі як «*сміх-плач*», «*любов-ненависть*», «*радість-смуток*» тощо. Використання таких протилежних слів допомагає зображувати діалектику почуттів героя, який переживає як позитивні, так і негативні емоції:

*«Не можна втекти від себе і від своєї печалі
від своєї **ненависті** і своєї **любові**»* [28, с. 14];

*«Про що згадуєш із **утіхою**, про що – зі **смутком**»* [28, с. 37];

«Який це все має сенс

*без нашого **болю й розчарування?***

*яку це має вагу без нашої **втіхи?**»* [28, с. 44].

Можна помітити, що у поезії наявне протиставлення лексеми «*любов*», що має яскраву позитивну конотацію, з такими словами, як «*кримінал*», «*жовч*», «*злість*», які мають негативне значення. Крім того, слово «*ненависть*» стає антонімом до стилістично забарвленої лексеми «*людолюбство*»:

*«Можна лише гадати, чого було більше в цих
його стосунках із китаїцями –*

любові чи криміналу?» [28, с. 75];

*«Головне, щоб нам усім вистачило **любові**.*

*Головне, щоб нам усім вистачило **жовчі**»* [28, с. 218];

*«І в їхній чіпкій повільній розмові,
в їхніх жорстоких дитячих серцях
стільки **злості** й стільки **любові**,
ніби спокою у мерцях»* [28, с. 180];

*«**Людолюбство й ненависть**, ковбаси і спирт –
Ця країна загиджена ними по вінця»* [28, с. 474].

У поезії лексема «людолюбство» втрачає деяку позитивну оцінку через вжитий дієприкметник («загиджена») з негативною маркованістю та іронічним тоном. Він описує метафоричні перенесення, які базуються на асоціаціях емоцій із рідиною, що має свої корені у біблійній міфології. Наприклад:

*«**Радість** – це те, що дається з боєм.*

Ні краплі смутку, ні краплі сумніву» [28, с. 174].

Характерними для С. Жадана є активне використання опозицій «народжуватися – помирати (засинати)», «жити – помирати», «життя – смерть»:

*«Велика рівновага
закладена в це **життя** політиками і шарлатанами
рушиться з кожною **смертю**»* [28, с. 290];
*«Відсутність можливості щось змінити –
ось так **живуть** справжні поети,
ось так **помирає** справжня наволоч»* [28, с. 313].

Типовим для мовно-художнього світогляду С. Жадана є зображення життя і смерті в екзистенціальному діалектичному взаємозв'язку, що заперечує абсолютність останньої:

*«**Більше за смерть**
кожен із нас боїться*

опинитися

сам на сам

зі своїм життям» [28, с. 240];

«Знати, що захищаєш, – це головне:

моє життя, що навіть по смерті ніяк не закінчиться» [28, с. 321].

Підтвердженням світогляду автора є оксиморони у таких поетичних уривках:

«Все, що ти встиг запам'ятати,

все, що побачити довелося,

живе по смерті, ніби волосся» [28, с. 63];

«Жити значить померти

– скажуть тобі одинокі кур'єри» [28, с. 356].

Універсальність опозиції між життям та смертю відображається у активній продуктивності оксиморонних синтагм. Цікавим є порівняння конститuenta життя з водою:

«Життя – процес взагалі підступний,

так ніби тонеш серед ріки.

Смерть твоя – невелика втрата» [28, с. 168].

У наступних рядках автор надав образам життя та смерті особистісні риси шляхом використання такої стилістичної фігури, як персоніфікація. Це дозволило створити враження, що життя та смерть не просто абстрактні поняття, а живі істоти зі своїми характерами та поведінкою, вони рухаються й можуть виконувати певні дії:

«Спочатку життя намагається прибрати свідків,

голоси тих, хто зникає, страх тих, хто лишається,

і колони автобусів із їхніми сім'ями в'їжджають у темряву,

висвітлюючи фарами територію смерті» [28, с. 268].

Смерть традиційно втілена в образі жінки:

«життя – безрадісне й підле.

Тут давно ніхто не чекає на краці часи.

*Тиху мовчазну **смерть** тут ніхто не відрізняє
від решти жінок» [28, с. 67].*

Лексеми «життя» і «смерть» виконують не тільки лексичну, але й емоційну функцію у поезії С. Жадана, надаючи текстам позитивного або негативного відтінку та виражаючи протиріччя людського буття. Дієслівні опозиції, пов'язані з поняттям пам'яті, є продуктивними в лексиконі С. Жадана. Пам'ять відіграє важливу роль у житті людини і суспільства, допомагаючи ідентифікувати себе і розуміти навколишній світ. Автор використовує антоніми-дієслова, щоб передати внутрішні протиріччя ліричного героя і його нестабільний емоційний стан. Наприклад, у наступних рядках герой згадує про сліди нігтів своєї коханої на своєму тілі, але не може пригадати її обличчя, оскільки вона завжди просила його вимикати світло:

*«Як можна **забути** про тебе,
знаходячи сліди твоїх нігтів на передпліччі,
і як можна **згадати** твоє лице,
якщо ти завжди просила вимкнути світло» [28, с. 36].*

У поезії С. Жадана значну роль відіграють лексичні антоніми. Ці опозиції відображають релігійні уявлення людини, включно із загальновідомими парами, такі як «душа – тіло» та «янгол – демон», а також контекстуальні антоніми, наприклад «невірний – святий», «праведний – грішний», «чистий – низький», «місіонер – атеїст». Ці слова надають віршам позитивного або негативного відтінку, передають суперечливість людського існування.

*«Пречиста,
зглянься на зимні **душі й тіла**» [28, с. 459];
«Похилий Будда забирався в дзвіниці,
дивився на степ і молився на сонце
великий і грішний, чистий і нищий,
забувши тенденції, відкинувши соціум» [28, с. 467].*

Деякі опозиції у поетичному словнику С. Жадана містять один компонент, що відображає релігійні уявлення людини, а інший – лексему розмовного стилю зі зниженою, згрубілою виразністю, наприклад *«християни – бандити»* або *«дари Господні – столовські помії»*:

«Мені тепер жодної різниці –

що дари господні,

що столовські помії» [28, с. 205];

«Набожні християни, безнадійні бандити –

нас так тяжко приспати і так тяжко будити» [28, с. 16].

Автор використовує індивідуальні контрасти, які відображають маркованість компонентів із яскравою експресивністю та оцінністю. Такі прикметники у його поезії передають полярні характеристики компонентів (наприклад, *набожний – безнадійний*). Використання оксиморону *«Щось мені не страшно на цьому страшному суді»* допомагає передати суперечливий настрій ліричного героя, його почуття відчаю та водночас легкості сприйняття смерті:

«Щось мені не страшно на цьому страшному суді

Після життя в розбитій країні на хлібі й воді

хто мене може судити й чим мене можна злякати?» [29, с. 113].

У поезії митця значну роль відіграють протиставлення, що виражають часові та просторові характеристики. Він використовує контексти, в яких небо позначається як простір, що протистоїть землі:

«Під літнім небом наша з тобою земля

так щемко пахне щоліта місяцем і бинтами» [28, с. 356];

«І тому ми будуємо цю дорогу з тиші та глею,

протягуємо її, ніби нитку, лишаємо за собою,

між голосом і мовчанням, між небесами й землею» [28, с. 46].

У наведеному віршованому уривку поет акцентує увагу на тому, що життя людини перебуває між двома різними просторовими орієнтирами – небом та землею. Особливу увагу заслуговують протиставлення вищої і

нижньої просторових площин, що виражені завуальовано через відповідні образи, які їм властиві:

*«І в ночі витишені і серпневі
зростатимуть часу ламкі хребці
і ластівки літатимуть в небі,
і риби плаватимуть у ріці»* [28, с. 181];

*«Нічні небеса, чорні підвали,
мертва тиша, суворя вітчизна: нестерпно п'янка,
невимовно грізна»* [29, с. 118].

У поезії С. Жадана зустрічаються складні метафори, які відображають індивідуальні асоціативні зв'язки автора. Ці метафори не лише передають особливості поетичного сприймання світу, але й відображають стан ліричного героя, його душевне збентеження:

*«І що нам лишилось? Блукати в п'їтьмі
серпневою сушею і водою,
ходити поміж непевних чудес, і розглядати серед туману
запалене піднебіння небес,
холодні нутрощі океану»* [29, с. 184].

У межах земного світу автор використовує асиметричну опозицію «дах – підвал», яка окреслює простір життєвих буднів, щоденної рутини:

*«Ваша гнила пропаганда, якою ви засипаєте
підвали й дахи,
вона розкладається просто між нами,
отруюючи водойми,
з яких ми вперто намагаємося пити»* [29, с. 111].

У досліджуваному матеріалі також наявні ті опозиції, які відображають різні часові відрізки: день, ніч, ранок, вечір. Зокрема, *ранок і вечір* утворюють антонімічну пару, як і *день – ніч*. У контексті використання цих опозицій немає чіткої позитивної або негативної маркованості, вони вживаються для протиставлення різних ознак та дій,

що пов'язані із певними періодами доби. Такі опозиції є продуктивними у поетичній мові, оскільки вони допомагають передати різноманітні аспекти часу і зміни, що відбуваються у ньому:

*«Можна припустити, що **вдень** вони йшли за
повітряними драконами, які дихали над ними...
що **вночі** вони читали карту зоряного неба,
дивлячись як метеорити падають»* [28, с. 75–76];

*«**Щоранку** він бився проти своїх химер.*

Щодня він збивав у кров кулаки.

***Щовечора** він відчував,
як згасають над ним зірки»* [28, с. 8].

Нижче наведемо приклади, у контексті яких світла частина доби пов'язується із повсякденними рутинними справами та відчуттям втрати своєї ідентичності, тоді як темна частина доби асоціюється із самопізнанням, емоційними переживаннями та поверненням до свого внутрішнього "Я":

*«Бо всі жінки тримаються імлі,
втрачають вдень і згадують вночі
секрети, котрі їм передали
гравери, антиквари і ткачі»* [28, с. 39];

*«**Вдень** на обійсті хазяйнувати,
Вночі на місяць тужливо вити»* [28, с. 480].

У своїй поезії автор використовує опозиції зі складниками, які символізують соціальні відносини, наприклад: «свій – чужий», «наш – чужий», «ворог – друг», «наш – їхній». Опозиція «свій – чужий», яка є базовою у мовній картині світу, є ключовим концептом колективного, масового, народного та національного світогляду. С. Жадан активно використовує ці опозиції для передачі своїх ідей, ставлення до соціальних явищ. Наприклад:

*«**Наша** риба пірнає в **чужий** мул»* [28, с. 449];

«Як мені розібратися поміж своїми й чужими?» [28, с. 14].

Деякі контексти не містять оціночної характеристики компонентів, а зосереджуються на виборі між різними соціальними групами, схильності до когось або чогось:

*«Чому **наші** діти, скажи, повинні дивитись до аусвайсів **їхніх** – хто вони й звідкіля» [29, с. 8].*

У розглянутих поетичних творах антоніми, переважно, є векторними, тобто вони вказують на протилежні напрямки дій чи процесів, наприклад: «вдихати – видихати», «вписати – викреслити», «втекти – повернутися», «підніматися (підводиться) – падати», «забути – згадати», «прощання – повернення». Наприклад:

*«Я встигаю **вписати** потрібні слова,
і навіть встигаю їх **викреслити**» [28, с. 333];
«Такі печальні **прощання**, такі втрати
такі очікування, такі **повертання**» [28, с. 37].*

Поет цілком вдало передає емоційний стан та почуття ліричного героя, який залишився сам на сам зі своїми спогадами та оточений безліччю речей, які не приносять йому радості. Для цього він застосовує нагромадження оксиморонів:

*«Що мені робити без тебе
в цій пустоті, яка наповнена
твоєю відсутністю, **ненаписаними тобою листами,**
ненаговореними розмовами, невидимими небесами,
нечутним теплом, неіснуючим богом» [28, с. 322].*

Отже, у поезіях С. Жадана знайшлося місце для яскраво виражених опозицій та оксиморонних висловів, де протиставлення компонентів допомагає передати конфліктні емоції та стани ліричного героя. Це дозволяє зобразити полярні почуття та переживання, виокремити суперечливу сутність об'єктів та явищ, а також показати їх полярні сторони. Унікальним стилем С. Жадана є повторення та посилення

протиставлених слів. Перспективи майбутніх досліджень полягають у подальшому вивченні антонімів на прикладах поетичних творів як С. Жадана, так і інших українських авторів.

3.3 Стилiстичнi засоби реалiзацiї контрасту у поезiях Сергiя Жадана

Як i кожна iнша галузь знань, стилiстика оперує великою кiлькiстю в ластивих їй понять, основними з яких є такi: стиль, норма, стилiстичне значення, експресiя, стилiстема, стилiстичнi засоби, стилiстичний прийом.

Стилiстичнi засоби, якi ще мають назву стилiстичнi ресурси, – це елементи мови (мовлення), здатнi виражати стилiстичну iнформацiю (експресивно-оцiнну, експресивно-емоцiйну, функцiонально-стильову).

Вони належать до рiзних рiвнiв мовної системи: фонетичного, лексичного, фразеологiчного, словотвiрного, морфологiчного, синтаксичного. Є засоби, якi мають мiжрiвневий характер, наприклад, символи, фiгури.

Одним iз стилiстичних засобiв є контраст. Фактично, на ньому ґрунтується будь-який поетичний та прозовий текст як цiлiсна смислова система. Проблематика контрасту у тексті пов'язана зi способом вираження протилежностi у мовi, вживанням антонiмiв та iнших контрастних засобiв, стилiстичними прийомами антитези. Iз позицiй синтагматичного вимiру контраст розглядається як рiзновид опозицiї, а також iз психофiзiологiчної точки зору як внутрiшнє напруження мiж формою i змiстом. Контраст є складним, багатоаспектним мiждисциплiнарним поняттям, тому для його повного розумiння необхідно розглянути його логiко-фiлософську основу, яку становлять поняття "опозицiя" та "протиставлення". У художньому тексті контраст є засобом формування образiв та безпосереднiм принципом побудови їх системи. Також характерною рисою контрасту є розгортання та функцiонування спецiально видiбраних мовних засобiв.

Контраст як фiлософська категорiя є одним iз аспектiв дiалектичного протирiччя, джерелом розвитку всiх об'єктiв, явищ, процесiв у природi та м

исленні. У мові контраст відбиває спосіб існування мовних одиниць та може виникати як на мовному, так і на мовленнєвому рівнях.

Контраст може бути присутнім на різних рівнях мови, таких як слово, словосполучення та текст в цілому. В естетичних опозиціях у мистецтві контраст виникає зі структури самого художнього об'єкту та системи його виражальних засобів. У мовному мистецтві контраст досягається різними логічними засобами, такими як заперечення та ствердження, а також зміною порядку суб'єкта та предиката. Експресивність контрасту поєднується із тією, що породжує гіперболізацію, порівняння, символізацію та градацію. Багато художніх творів містять загальні та всеосяжні контрасти, такі як «*життя – смерть*», «*розум – глупота*», «*маленьке – велике*» тощо. Опозиції у художньому тексті створюються на основі принципу контрасту, який є невід'ємною частиною їх аналізу. У лінгвістиці контраст означає різко виражену протилежність у будь-якому сенсі та взаємне протиставлення одиниць на синтагматичному рівні. Контраст є фігурою мови, що полягає в антонімічності лексико-фразеологічних, фонетичних та граматичних одиниць, які втілюють контрастне сприйняття дійсності автором.

Контраст розглядається науковцями як різновид опозиції, композиційно-стилістичний принцип розгортання безпосередньо мови, як принцип організації поетичного, ліричного та фабульного тексту загалом.

Контрастність є дуже ефективним стилістичним засобом у художній творчості, оскільки вона допомагає зробити текст насиченішим та цікавішим для читача. Контрасти можуть реалізовуватися на різних рівнях тексту, включно зі смисловим, емоційним, звуковим та візуальним.

Наприклад, контраст можуть використовувати для підкреслення різниці між двома персонажами, місцями або ідеями у творі. Цю мету ми можемо досягнути за допомогою протиставлення різних характерів, настроїв або сцен, що створюють різне сприйняття у читача.

Наприклад, загальновідомий контраст у поезії – це протиставлення *краси та потворності, світла та темряви, любові та ненависті*. Такі

протиставлення допомагають підкреслити глибинність та різноманітність людських почуттів та емоцій.

Наприклад, у поезії «Що ти будеш згадувати про ті часи?» присутня контрастність між позитивними і негативними елементами, яка відображається шляхом порівняння спогадів про кохання та втрату, мрії та реальність, перемоги та поразки, вірність та зраду. Таким чином, митець намагається показати, що життя складається зі світлих і темних моментів, які мають різні відтінки і впливають на наші спогади про минуле:

«Що ти будеш згадувати про ці часи?»

Адже пам'ять змиває всі голоси,

*адже пам'ять **не пам'ятає жодних імен, жодних назв,***

але ти все одно згадуй, згадуй про кожного з нас.

***Згадуй** про нашу закоханість у твоє лице,*

*навіть якщо тобі це не подобалось – **згадуй** про це,*

навіть якщо ти не вірила в серйозність наших хвороб,

навіть якщо не сумнівалась у марності наших спроб,

навіть якщо не зможеш згадати наших імен,

і якщо тебе завжди драгував колір наших знамен...» [36]

У вірші «Тому що ніколи тебе не вирвеш...» спостерігаємо контрастність у використанні протилежних понять та ідей. Наприклад, починаючи з першого рядка, автор використовує контрастність між словами «*вирвеш*» та «*забереш*», які виражають протилежні наміри звільнення та утримання. Далі, автор використовує контрастність між словами «*свобода*» та «*межі*», які також виражають протилежні ідеї.

У самому вірші можна помітити контраст між позитивними та негативними думками. Наприклад, автор описує свободу як щось позитивне, проте далі він описує вагу, яка супроводжує свободу. Він також використовує контраст між розумінням та нерозумінням, наприклад, коли він зазначає, що ти ніколи не слухаєш, але знаєш, що він скаже. Також простежуємо контраст між здійсненим та нездійсненим. Автор згадує

про мету, яку він хоче досягти, але при цьому визнає, що все одно все зіпсує. Фактично, контрастність використовується у цьому вірші для передачі протилежних понять та ідей, показати різницю між позитивними та негативними намірами:

*«Тому що ніколи тебе **не вирвеш**,
ніколи **не забереш**,
тому що **вся твоя свобода**
складається з меж,
тому що в тебе немає
жодного вантажу,
тому що ти ніколи не слухаєш,
оскільки знаєш і так,
що я скажу,
тому що в цій мові не лишилось
жодних нормальних слів,
тому що синтаксис,
який нас рятував,
давно застарів,
тому що повіривши одного разу,
будеш вірити до кінця,
тому що мені саме тепер
не вистачає
твого імені та лиця...» [33]*

Ще одним прикладом яскраво вираженої контрастності може слугувати поезія «Білі люди – жорстокі люди»:

*«**Білі люди** – жорстокі люди,
чорна шкіра їм ріже око.
Вони мурують для **чорних** споруди,
й готують для **чорного** там мороку.
Лаштують **чорному** підлу підставу.*

*Шують **чорному** робу на виріст.*

І не відпускають ні під заставу,

Ні під

підписку про невіїзд.

*Тримають **чорного**, як лева у ямі,*

ламають ребра з усієї злості,

і позбавляють навіть в уяві

свободи зібрань і свободи совісті.

*І **чорний** іде на команду пастушу,*

з кулаками в кишенях роби,

*і волочить свою **чорношкіру** душу*

ринками Азії та Європи» [34]

Білі люди зображуються як жорстокі та підлі, які знущаються над чорними, мурують споруди та підстави, щоб утримувати їх у полоні. У той же час, чорні люди зображуються як жертви, які були вигнані зі своєї країни та тепер живуть в еміграції, стикаючись із бідністю та безпритульністю.

У продовженні вірша простежуємо контраст між свободою та полонем. Білі люди утримують чорних у полоні, не дозволяючи їм мати свободу виїзду, зібрань та совісті. У той же час, чорні люди мріють про свободу та борються за неї.

Також присутній контраст між днем та ніччю. Удень білі люди мурують споруди та підстави, щоб утримувати чорних у полоні, а чорні люди ідуть на команду пастуху, волочачи свою душу ринками. Уночі чорні люди лежать, зливаючись із киснем, віддаляючись від своїх мрій та сподівань.

Отже, можна сказати, що контрастність є одним із ключових стилістичних засобів, які використовує С. Жадан у своїх поезіях. Він протиставляє різні елементи, щоб показати розбіжності, розходження між ними, а також для того, щоб підкреслити драматичність та трагічність

ситуацій. Контрастність допомагає створити яскраві образи та передати емоції, а також зробити поезію С. Жадана зрозумілішими та доступнішими для читачів. Це один зі способів, яким С. Жадан користується для того, щоб зробити свою творчість такою привабливою та цікавою для широкої аудиторії.

Висновок до розділу 3

Контрастність та опозиції є важливими мовленнєвими засобами у літературі. Вони дозволяють виразно передати протилежність, різні аспекти теми, створити ефект напруженості, підкреслити важливість певної ідеї та досягти ефекту «емоційності».

У третьому розділі було розглянуто контрастність і опозиції з усіма її мовленнєвими варіантами та проаналізовано їх реалізацію у поетичній творчості С. Жадана; було виокремлено стилістичні засоби створення контрастності у поетичних творах автора; було звернено увагу на лексичну основу антонімії творчості С. Жадана та підкреслено, що саме антоніми є однією із важливих складових у характеристиці ідіостилю письменника.

Функціонально-семантичні особливості антонімів у поезіях С. Жадана вказують на те, що він використовує ці протилежності для емоційного підсилення у своїх творах. Антоніми допомагають створити контраст між різними елементами поезії, що може використовуватися для підкреслення тематики, атмосфери та настрою.

У поезіях С. Жадана часто вживаються антоніми, що спроможні відтворити багатогранність людських почуттів та думок, а також зображувати діалектику взаємодії суспільства і людини. Поет використовує антоніми, щоб привернути увагу до таких протилежностей, як *війна і мир, свобода і рабство, добро і зло*, адже саме вони є ключовими темами його творів.

Таким чином, можемо підсумувати: антоніми у поезіях С. Жадана є важливим елементом створення ефектної поезії в цілому та образу ліричного героя, зокрема. Використання антонімів допомагає автору підкреслити

важливість теми, атмосферу та настрої, а також передати складні ідеї та почуття через контрастність протилежностей.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Отже, науково-теоретичні узагальнення та напрацьований матеріал нашої магістерської роботи дозволяють нам дійти до наступних висновків: згідно поставлених завдань розглянуто, проаналізовано та узагальнено теоретико-методологічні основи вивчення антонімії, її історію, особливості, поняття протилежності як її семантичної основи. Протилежність є вираженням максимальної смислової відмінності та відіграє важливу роль у лексичній системі мови. Таким чином, на основі проробленої роботи можна стверджувати, що антонімія є однією із найважливіших лінгвістичних універсалій лексико-семантичного рівня мови і є головним способом вербалізації протилежності у мові. Протиставленість представляється більш широким поняттям. Вона може простежуватися у найрізноманітніших предметах і поняттях, і відповідних їм словах. Для лексем із протилежним значенням характерне, здебільшого, контактне вживання, у певних контекстах, у яких розкриваються їх найважливіші функції.

Окрім того, досліджено функціонально-семантичний аспект антонімії української мови, його ознаки та компоненти; здійснено функціонально-семантичний аналіз антонімів у художньому дискурсі. У процесі написання художнього твору письменники використовують різні художні засоби з метою емоційного підсилення, а антоніми є одним із найбільш широко використовуваних художніх інструментів для створення ефекту насиченості та впливу твору на читача.

Коли людина сприймає світ як поєднання протилежностей, вона пізнає дійсність та межі прояву будь-якої якості, властивості, дії, усвідомлює сутність протилежного та звертає свою увагу на нерозривний зв'язок

протилежностей один з одним. Наприклад, сутність холодного визначається через осмислення гарячого, ознаки «холодний» і «гарячий» – це межі якісної оцінки температури. Таким чином, протилежність лежить в основі багатьох уявлень у повсякденному житті та науковому пізнанні.

Антоніми – це слова, значення яких протиставлено за загальною або істотною семантичною ознакою, причому знаходяться вони на крайніх точках відповідної лексико-семантичної парадигми. У межах певного контексту слова можуть протиставлятися, не зайнявши крайніх, полярних позицій у межах однієї семантичної шкали. Така розширена інтерпретація уможливорює дослідження різних аспектів антонімії.

Таким чином, багатство і різноманітність розглянутого нами явища створює необмежені виразні можливості, і в той же час зобов'язує вдумливо ставитися до використання контрастних слів у мові.

У роботі опрацьовано комплекс питань, дослідження яких надали нам можливість розкрити сутність функціонально-семантичного аспекту антонімії, а саме – виокремити ознаки антонімії та її функціонально-семантичний компонент у структурі лексичних значень української мови. У дослідженні розглянуто функціонально-семантичний аспект антонімів у художньому дискурсі. Огляд та верифікація напрацьованого матеріалу дає нам можливість дійти висновку, що в лексичній системі української мови багато слів пов'язані між собою не тільки синонімічними відношеннями, а й антонімічними. У такому разі слова об'єднуються один з одним за протилежними значеннями, які для них характерні, у пари (*хороший – поганий, правда – брехня*). Саме цим пояснюється той факт, що крім омонімів і синонімів в українській мові існують і антоніми. Антоніми є словами різного звучання, які висловлюють протилежні, але співвідносні один з одним поняття. Поняття протилежності відіграє важливу роль у формуванні лексичної системи української мови, де в певних контекстах, розкриваються їх найважливіші функції.

Також досліджено антонімію в мовному аспекті ідіостилю С. Жадана, лексичну основу вираження контрастності у його поезіях та стилістичні засоби її реалізації. Однією із головних функцій антонімів у художньому дискурсі є лексичний засіб вираження антитези. Однак, стилістичні функції антонімів не обмежуються вираженням одного лише контрасту. Вони допомагають показати повноту охоплення явищ.

Так, багате різноманіття антонімів української мови створює ідеальні умови для їх стилістичного використання, і в той же час нагадує нам, що вживання таких контрастних слів у мові та поезії має бути обґрунтованим.

Антоніми у творчості С. Жадана є одним з основних способів організації художніх творів автора, що сприяє втіленню його ідей сприйняття світу.

У дослідженні розглянуто контрастність і опозиції з усіма її мовленнєвими варіантами та проаналізовано їх реалізацію у поетичній творчості С. Жадана. Ми проаналізували поетичні твори автора і виокремили стилістичні засоби реалізації контрастності. Також у роботі ми звернули увагу на лексичну основу антонімії творчості С. Жадана та наголосили на тому, що саме опозиції є однією із важливих характеристик ідіостилю письменника.

Кожен художній текст містить ту чи іншу інформацію, яка завжди переслідує певні практичні цілі й одночасно так чи інакше впливає на читача. У художніх творах, як і в усному мовленні слово, при зіткненні з іншим словом, протилежним за значенням, здатне розкритися у всій його повноті звучання та значення. Саме тому антоніми часто використовуються як особливий стилістичний прийом оцінки різних предметів і явищ.

Отже, функціонально-семантична характеристика антонімів у поезіях С. Жадана вказує на те, що він використовує ці протилежності для підсилення емоцій ліричного героя у своїх творах. Антоніми допомагають створити контраст між різними елементами поезії, розкрити її тематику, атмосферу та настрої.

У поезіях С. Жадана часто вживаються антоніми, що мають силу відтворити багатогранність людських почуттів та думок, а також зобразити діалектику взаємодії суспільства і людини.

Таким чином, можна зробити загальний висновок про те, що антоніми у поезіях С. Жадана є важливим елементом створення літературного образу зокрема та поезії в цілому. Використання антонімів допомагає автору наповнити її головними для його світогляду ідеями та почуттями за допомогою контрастності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bianchi, I., Savardi, U. & Kubovy, M. (2011): Dimensions and their poles: A metric and topological approach to opposites. *Language and Cognitive Processes* 26, 1232 – 1265 URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/80203024.pdf> (дата звернення: 10.02.2023)
2. Cours de linguistique generale. Sossure F. de. Cours de linguistique generale / Publ. par Ch. Bally et A. Sechehaye avec la collaboration de A. Riedlinger. Ed. critique prep. par Tullio de Mauro. Paris, 1972 416 с. 1972 p. URL: <http://www.philol.msu.ru/~discours/images/stories/speckurs/saussure1.pdf> (дата звернення: 10.02.2023)
3. Peeters, B. (1988). D.A. Cruse. *Lexical Semantics*. In the series Cambridge Textbooks in Linguistics. New York: Cambridge University Press. 1986. Pp. xiv 310. US\$34.50 (hardcover), \$14.95 (softcover). *Canadian Journal of Linguistics/Revue Canadienne De Linguistique*, 33(2), 197-201. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/canadian-journal-of-linguistics-revue-canadienne-de-linguistique/article/abs/da-cruse-lexical-semantics-in-the-series-cambridge-textbooks-in-linguistics-new-york-cambridge-university-press-1986-pp-xiv-310-us3450-hardcover-1495-softcover/A82A2C753A964BBB8066FB42E83FD85B>
4. Бабій І. М. Семантико-естетична парадигма назв кольорів у сучасній українській мові (на матеріалі художньої прози ХХ ст.): монографія. – за наук. ред. Н. М. Сологуб. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2021. 238 с.
5. Біла А. Від ломки до ломки... (лірика Сергія Жадана) [Електронний ресурс]. Кальміус: Літературно-мистецький альманах. – голов. ред. Олег

- Соловей. 2000. № 1–2(9–10). Режим доступу: <http://www.kalmiyus.h1.ru/nomer4/kryt/bila.shtml>
6. Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики: [монографія]. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
  7. Бобух Н. Антоніми в українській поетичній мові ХХ ст.: структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти: автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». К., 2009. 36 с.
  8. Бобух Н. Антоніми в українській поетичній мові: моногр. Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2007. 321 с.
  9. Бобух Н. Лексичні опозиції в поетичному словнику Ганни Чубач. Український смисл.: наук. зб. за ред. проф. І. Попової. Дніпропетровськ: Ліра, 2016. С. 95–103
  10. Василенко В. Функціонування синонімів і антонімів у поезіях Ігоря Муратова: дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Х., 1999. 217 с.
  11. Волошук В.І. Індивідуальний авторський стиль, ідіолект, ідіостиль: питання термінології. Наукові праці. Серія Філологія мовознавство. Вип 79, 2008. Режим доступу: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/movoznavtvo/2008/92-72-7.pdf> (дата звернення: 29.03.2023)
  12. Гегель Г. Наука логіки: В 3-х т. М.: Мисль, 1970–1972. Т. 2. 345 с.
  13. Гнатюк Л. «Філологічні фрукти»: з історії староукраїнського оксиморона. У просторі культури мови і стилю. Світлані Яківні Єрмоленко. К., 2019. С. 195–199.
  14. Гнатюк Л. Завдання і перспективи історичної лінгвоукраїністики у ХХІ ст. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. Вип. 29. 2016. С. 29–36.
  15. Гнатюк Л. Оказіональна деривація як вияв специфіки народного мовомислення (на матеріалі «Галицько-руських народних приповідок». Українська мова. Вип. 2(82). 2022. С. 23–37

16. Гнатюк Л., Дядечко Л. Тлумачний словник крилатих висловів Шевченка в українській мові. Шевченкове слово в мовах світу: словник-довідник. – авт.-упоряд. Л. Гнатюк, Л. Дядечко, Т. Набережна та ін.; за заг. ред. Л. Гнатюк, Л. Дядечко. К., 2020. С. 19–431.
17. Голікова Н. Семантичні та прагматичні маркери контекстуальних антонімів у художньо-літературному дискурсі. Дослідження з лексикології і граматики української мови: зб. наук. пр. / за ред. І. Попової. Дніпропетровськ: Видавець Біла К. О., 2014. Вип. 15. С. 177–185.
18. Гриценко С. Тенденції розвитку лексичного складу староукраїнської мови (за матеріалами «Лохвицької ратушної книги другої половини XVII ст.»). *Studia linguistica*. Збірник наукових праць. К.: ВПЦ «Київський університет» Vol. IV, 2010. С. 47–63
19. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів: Літопис, 1997. 297 с.
20. Дарчук Н. До питання про створення автоматичного словника словосполучень української мови. «Science and Education. A New Dimension». *Philology*. V(42), Issue 149, 2018/ С. 15 – 19. (Індекс Копернікус)
21. Дарчук Н. Синтактико-семантичне анотування корпусу української мови. Українське мовознавство. – Випуск 45/1, 2015 – С. 118 – 124.
22. Дуденко О. Номінативна та комунікативна природа українських паремій: дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Умань, 2002. 218 с.
23. Жадан С. *Depes Mod.* 2004. 219 с. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14851> (дата звернення: 08.03.2023)
24. Жадан С. *Анархія в УКР.* 2014. 240 с. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/jj/zhadan-sergij/3191-sergij-zhadan-anarchy-in-the-ukr> (дата звернення: 15.03.2023)

- 25.Жадан С. Балади про війну і відбудову. Кальварія, 2001. 100 с. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/jj/zhadan-sergij/3183-sergij-zhadan-baladi-pro-vijnu-i-vidbudovu> (дата звернення: 14.03.2023)
- 26.Жадан С. Вони поховали свого сина минулої зими. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=18087> (дата звернення: 17.02.2023)
- 27.Жадан С. Ворошиловград. 2010. 320 с. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2010/12/101210_book_winner_it (дата звернення: 17.02.2023)
- 28.Жадан С. Господь симпатизує аутсайдерам: 10 книг віршів. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 507 с.
- 29.Жадан С. Життя Марії. Чернівці: Книги – XXI ; URL: <https://coollib.com/b/368768-sergiy-viktorovich-zhadan-zhittya-mariyi/read> (дата звернення: 17.02.2023)
- 30.Жадан С. Інтернат. URL: <https://knigogo.com.ua/chitati-online/internat/> (дата звернення: 20.03.2023)
- 31.Жадан С. Історія культури на рубежі століть 2003. URL: http://ukrbooks.com/ua/Istorija_kultury_pochatku_stolittja/ (дата звернення: 14.02.2023)
- 32.Жадан С. Месопотамія. URL: <https://worldinbooks.com.ua/knigi/mesopotamiia-serhiy-zhadan/> (дата звернення: 29.03.2023)
- 33.Жадан С. Поетичні майстерні. Вірші URL: <http://maysterni.com/user.php?id=161&t=1&sf=1> (дата звернення: 29.03.2023)
- 34.Жадан С. Тому що ніколи тебе .... <https://onlyart.org.ua/sergij-zhadan-tomu-shho-nikoly-tebe-ne-vy/> (дата звернення: 29.03.2023)
- 35.Жадан С. Білі люди <https://www.pisni.org.ua/songs/4383333.html> (дата звернення: 29.03.2023)

- 36.Жадан С. Що ти будеш згадувати про ті часи? <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14086> (дата звернення: 29.03.2023)
- 37.Завалій С. Типологія оксиморонних синтагм у поезії другої половини ХХ – початку ХХІ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». К., 2015. 19 с.
- 38.Закарпатські філологічні студії. Випуск 22 Том 1. М. Одеса. 2022р. 266 с.
URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/22/part_1/22-1_2022.pdf#page=9
(дата звернення: 01.02.2023)
- 39.Калашник В. Словник фразеологічних антонімів української мови. К.: Довіра, 2001. 284 с. (Словники України).
- 40.Кант И. Собрание сочинений в 8 томах. М.: Чоро, 1994. Т. 4. 386 с.
- 41.Коваль В. Експресивне використання антонімів в художньому мовленні. Українська мова і література в школі. 1986. №4. С. 15–21
- 42.Козленко І. Морфологія сучасної української мови: навчальний посібник. К: ВПЦ “Київський університет”, 2014. 676 с.
- 43.Кочерган М. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова). Львів : Вища школа, 1980. 184 с
- 44.Крижко О. Морфологічна антонімія та її стилістичні особливості в українській поезії хх століття. Мова і соціум: етнокультурний аспект: матеріали VIII Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Бердянськ, 21–22 жовтня 2020 р.): зб. тез. Бердянськ: БДПУ, 2020. С. 109
- 45.Литвин О. Лексичне наповнення категорії антонімії (за даними англомовних лінгвістичних праць). Нова філологія : зб. наук. пр. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. № 64. С. 49–54.
- 46.Лоскутова, Н. Типи антонімічних відношень у кінематографічній терміносистемі у французькій та українській мовах [Текст]. Закарпатські філологічні студії. – Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2019. Т. 2. Вип. 7. С. 104 – 111 URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/27811>
(дата звернення: 23.02.2023)

- 47.Лотман Ю. О поэтах и поэзии. Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 1996. 848 с.
- 48.Лучканин С. Універсальне й ідіотетичне в староукраїнській граматичній теорії – невід’ємний інгредієнт греко-слов’янської історико-культурної спільності. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. Т.Х. Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі. К., 2006. С. 322-335.
- 49.Миллер Е. Антонимия в лексике и фразеологии. Алма-Ата, 1978. 110 с
- 50.Миллер Е. Межчастеречная антонимия. Саратов : изд-во Саратов. ун-та, 1983. 98 с.
- 51.Мідна. Стосонце. Поезії. – Чернівці: Meridian Czernowitz; Книги – XXI, 2014. 184 с. URL: <https://www.meridiancz.com/blog/midna-stosontse/> (дата звернення: 17.02.2023)
- 52.Мойсійєнко А. Динаміка образних утворень з онімним словом (на матеріалі текстів української художньої літератури) //Наукові записки. – Серія: Філологічні науки. Випуск 187. Центральноукраїнський державний пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кропивницький: КОД, 2020. С. 21 – 28.
- 53.Мойсійєнко А. Сучасний український драматургійний дискурс: питання внутрішньої і зовнішньої комунікації. Українське мовознавство, 2020. Вип. 1 (50). С.159 –163.
- 54.Платон. Сочинения в трёх томах. : Мысль, 1970. Т. 2. 611 с.
- 55.Полюга Л. Про антоніми та їх використання. Словник антонімів української мови. К.: Вища школа, 2001. С. 824.
- 56.Полюга Л. Словник антонімів української мови. ред. Л. Паламарчук. К.: Довіра, 1999. 275 с. (Словники України).
- 57.Русанівський В. Структура лексичної і граматичної семантики. К. : Наукова думка, 1988. 240 с.
- 58.Словник української мови: в 11 т. К.: Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11.
- 59.Степанова С. Антонімія як засіб зображення соціальної нерівності у драматичній Поемі лесі українки «в катакомбах». Мова. 2022. № 37. С60-

- 66 URL: <http://mova.onu.edu.ua/article/view/261463> (дата звернення: 01.02.2023)
- 60.Тараненко К. Прагматичний потенціал антонімії української мови : монографія. Дніпро: УМСФ, 2017. 152 с.
- 61.Тараненко К. Прагматичні особливості антонімії прози Ліни Костенко. Літературний процес: структурно-семіотичні площини: матер. Всеукр. наук. конф. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка : ред. колегія : Бондарева О., Єременко О., Буніятова І. [та ін.]. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. С. 199–202.
- 62.Тараненко К. Семантичні та прагматичні ознаки антонімії. Український смисл: наук. зб. за ред. проф. І. Попової. Дніпропетровськ: ТОВ «Роял Принт», 2015. с. 111–120
- 63.Тараненко О. Антоніми. Українська мова: Енциклопедія – 2-е вид. випр. і доп. К. : Українська енциклопедія, 2004. Т. 1. С. 27–29.
- 64.Харчук О. До питання про семантичні відношення у фразеологічних одиницях. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія. Філологічні науки. 2010. С. 41–44.
- 65.Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови: Монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
- 66.Шарагіна О. Антонімія у віршах Володимира Підпалого. Вісник науки та освіти 2(2). 2022. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/download/2183/2184> (дата звернення: 01.01.2023)
- 67.Шевченко Л. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу: монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2001. 478 с.
- 68.Шовковий В. Стратегічна компетентність як предмет лінгводидактичної дискусії. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка. 2017. № 4. С. 19-27.